

Книга про чай

Какузо Окакура

Аннотація

Зародившись у Китаї, традиція чаювання набула популярності у Азії, Європі та інших континентах, пройшла довгий шлях, сповнений змін та перетворень. Чаювання вплинуло на релігію, культуру та мистецтво багатьох країн, а також на їх економіку. "Книга про чай" була написана на початку XX століття і розповідає про філософію чаю, пов'язану з традиціями Китаю, про культуру чайної церемонії, що зародилася в Японії, чайних школах та майстрах. Відправляйтесь по стопах Будди, імператорів різних династій та майстрів чаю і не забувайте пити, без перебільшень, найвідоміший та найшанованіший напій.

Передмова

Коли сто років тому, японський мистецтвознавець та критик, професор Окакуро Какузо писав своє есе про чай, він найменше був стурбований тим, якими рецептами

здивувати англомовного читача. Тому в його книзі не знайти зовсім жодного рецепта заварювання чаю. Він також не описав подробиці чайної церемонії і не переклав поетів і прозаїків, які писали про чай, а лише навів окремі цитати з японської поезії. Не розповів він ні про чайні плантації Японії, ні про методи обробки чаю, ні про... "Дозвольте, - готовий вже, напевно, запитати роздратований читач, - про що ж тоді його книга?"

Книга, безперечно, виправдовує свою назву - вона про чай. Але розповідає вона про глибинний культурний вплив чаю на філософію та світогляд народів Сходу. Про те, як споживання чаю створило азійську культуру, відмінну від європейської. І все ж таки автор показує, як через чай відбулося зближення цих двох найбільших цивілізацій.

"Книга про чай", написана Какузо на початку XX століття і опублікована в 1906 році, перевидавалася багато разів. У ній автор вперше висунув таке філософське вчення, як Тядо, показавши, як чай вплинув майже на кожен аспект культури, думок та способу життя японців.

Хоча Какузо був народжений і вихований у японській сім'ї, але з дитинства він вчився говорити англійською. Все своє життя він прагнув донести до західного суспільства спосіб думок та дій людей Сходу. Тому в книзі, адресованій західним читачам, Какузо насамперед пояснює головні постулати вчень дзен-буддизму та даосизму, а також аспекти ролі чаю в японському повсякденному житті. Какузо показує, наскільки вигідно відрізняється від західного химерного мистецтва простота східного мистецтва, навіяна чаєм.

Окакуро Теншин (згодом відомий як Окакуро Какузо) народився 14 лютого 1863 року у Фукуї і все своє життя присвятив справі пропаганди японського мистецтва. Однак сьогодні поза Японією його здебільшого пам'ятають як автора "Книги про чай".

Переїхавши з батьками в Йокохаму, де закінчив школу, Окакуро вступив до Токійського імператорського університету. У 1890 році він став одним із засновників Японської академії мистецтв, а через рік - її головою, яку пізніше був змушений залишити внаслідок інтриг. В 1904 Окакуро був запрошений в Бостонський музей мистецтв (США), де в 1910 він очолив Азійський художній відділ.

Окакуро Какузо був високоосвіченим фахівцем. Він досліджував традиційне мистецтво Японії, подорожував Китаєм, Індією, Європою та США. Всі свої основні роботи він писав англійською, показуючи західному світу образ Японії як безпосереднього носія ідеалів та культури Далекого Сходу.

У книзі "Ідеали Сходу" (1904), виданої напередодні російсько-Японської війни, Окакуро говорить про однаковість народів Азії у своєму сприйнятті образи, завданої Заходом, який колонізував її і став винуватцем її відставання в галузі індустрії. Це було раннім виразом паназіатської політичної лінії. Пізніше Окакуро був змушений заперечувати спроби Японії наздогнати Захід в індустріальному відношенні на шкоду іншим азійським країнам.

Какузо помер 2 вересня 1913, проживши трохи більше п'ятдесяти років. Його творчість мала вплив на низку важливих постатей світової культури, серед яких

німецький філософ Мартін Хайдеггер, американський поет Езра Луміс Паунд, індійський письменник Рабіндранат Тагор та американський діяч мистецтв Ізабелла Стюарт Гарднер (останні двоє були близькими друзями Какузо).

Протягом останнього століття Схід довів свою економічну, політичну, індустріальну та культурну незалежність та значущість. Нині новинки високих технологій великою мірою йдуть саме звідти. Але багато таємниць і загадкова привабливість Сходу збереглися. І чай залишається для Заходу однією з тих загадок, які Схід не до кінця розкрив.

Примітка від автора перекладу

Перед тим, як ви почнете читати, хочу вам розповісти про декілька транслітерацій термінів, які будуть використовуватись у цій книзі:

1) Тядо. **Від автора** в оригіналі було зазначено Teaism в протизагаду сталої форми Chado (茶道), тобто Шлях чаю, або Японська чайна церемонія. Автор навмисно змінив термін для західного читача, щоб слово не асоціювалось з церемонією. Транслітерацію слова Teaism можна було б зробити як Тіїзм, що було б недоречно для вимови українською мовою, а Теїзм можна сплутати з релігійно-філософською течією. Вибір пав на Чадо, як це б звучало в часи автора твору, але слово Чадо у нашого читача асоціювалося б з дитиною. Тому вибір прийшовся на сучасну японську вимову з м'якою "Ч", яку чути як "Ть" з шиплячею "Т"

2) Лу Юй. Ім'я цього добродія також написано з урахуванням наших звичок, бо в китайській мові він звучить як Лу Їи (陆仪)

Глава 1. Чашка чаю як акт гуманності та любові до людини

Чай спочатку вживали як ліки, і лише згодом він перетворився на простий напій, що вгамовує спрагу. У VIII столітті в Китаї чаювання стало однією з найприємніших розваг і предметом поезії. У XV столітті в Японії чаювання звели в культ — Тядо. Вважалося, що шанування чаю привносить чистоту та гармонію у соціальні відносини, взаємне милосердя, чуйність та романтизм. Тядо, заснований на поклонінні прекрасному, був виразом народних сподівань у повсякденному житті, повному користі та шкоди.

Філософія Тядо проповідує не лише естетику відносин людини та природи. Це вчення про гігієну через турботу про чистоту, про економію через демонстрацію переваг комфорту в простоті порівняно з розкішшю, про мораль через співвідношення швидкоплинності людського життя та вічності Всесвіту. Тядо- це форма східної демократії, що перетворює всіх своїх прихильників на аристократів смаку.

Довга ізоляція Японії від решти світу сприяла розвитку Тядо. Будинок, сім'я та звички, звичаї та кухня, порцеляна, живопис та література - все це виявилось суб'єктами його впливу. Жоден студент, вивчаючи японську культуру, неспроможний проігнорувати присутність у ній Тядо. Цей культ вплинув на елегантність вишуканих дворянських будуарів, увійшов до оселі бідних людей. Селяни навчилися упорядковувати квіти, а найскромніші чиновники - вітати скелі та водні джерела.

В англійському просторіччі про людину черству, несприйнятливую до особистої драми інших людей, кажуть: "The man with no tea in him" ("Людина, в якій немає чаю"). А про невгамовного буяна, який не звертає уваги на мирську трагедію, кажуть: "He is with too much of tea in him" ("У ньому надто багато чаю").

Людина недосвідчена може вирішити, що в цьому "багато шуму з нічого". "Що за буря у склянці води?!" - обуриться він. Але коли ми подивимося, наскільки малий "стакан", в якому містяться радості людства, коли він переповнюється сльозами, як легко він осушується до дна внаслідок невгамовної спраги вічності, ми не будемо звинувачувати себе за те, що влаштовуємо бурю в склянці води (англійською мовою - у чайній чашці). У поклонінні богу вина Бахусу ми надто багато пожертвували. То чому б нам не насолодитися ароматним напоєм чаю кольору рідкого бурштину, налитим у

фарфор кольору слонової кістки? Хто знає, можливо, смакуючи його, ми зуміємо досягнути ті істини великих вчителів, які надихнули творців чаю? Адже в його основі лежать стриманість і мовчазність Конфуція, пікантність дотепів Лао Цзи, а також ефірний аромат солодких промов Сіддхартхи Гаутами.

Сіддхартха Гаутама — легендарний індійський духовний вчитель, засновник буддизму, який жив у 623-544 роках до н. е. Отримавши при народженні ім'я Сіддхартха Гаутама (Успішний у досягненні цілей), він за життя став першим із семи будд давнини (пробуджених, просвітлених людей). Його також називають Шак'ямуні (Мудрець із роду Шак'я) або Татхагата (Досягнувший істини). Факти життя Гаутами та його бесіди були завчені напам'ять його учнями, а після смерті вчителя передавалися в усній традиції. Канонічні збори текстів буддизму "Трипітака" було записано в 80 році до н. е.

Лао Цзи (Стара дитина, Старий мудрець) — давньокитайський філософ, один із засновників даосизму. Вже в ранньому даосизмі Лао Цзи стає постаттю легендарною, і починається процес його обожнювання. Легенди розповідають про його чудове народження: мати носила його кілька десятків років і народила старим, звідки і його ім'я Стара дитина. Але той самий ієрогліф "цзи" означає одночасно і поняття "мудрець", тож його ім'я можна перекладати як Старий мудрець. Найвідоміший варіант біографії Лао Цзи такий: народився він на півдні Китаю, більшу частину свого життя служив хранителем бібліотеки династії Чжоу, де зустрічався з Конфуцієм. У похилому віці він вирушив на захід країни. Коли він досяг кордону, начальник застави Інь Сі попросив Лао Цзи розповісти про своє вчення. Лао Цзи виконав його прохання, написавши текст "Дао де цзін". За іншою легендою, Лао Цзи прийшов до Китаю з Індії. Відкинувши своє минуле, він постав перед китайцями абсолютно чистим, наче наново народженим. Багато сучасних дослідників ставлять під сумнів сам факт існування Лао Цзи. Дехто припускає, що він міг бути старшим сучасником Конфуція. У джерелах немає достовірних відомостей про Лао Цзи ні історичного, ні біографічного характеру, на відміну від Конфуція. Існують припущення, що Лао Цзи міг бути автором трактату "Дао де цзін" ("Канон шляху та його доброї сили"), якщо він жив у IV-III століттях до н. е.

Конфуцій (551-479 до н.е.) — Давньокитайський мислитель. Висловлюючи інтереси аристократії, вважав владу правителя держави священною, дарованою Небом, а поділ людей на вищих і нижчих – законом найвищої справедливості. В основу соціального устрою суспільства ставив самовдосконалення та дотримання моральних норм. Ці погляди виклав у книзі "Лунь юй" ("Бесіди і судження"), яка стала основою етико-політичного вчення конфуціанства.

Ті, хто не можуть відчувати нікчемності великого в собі, схильний також не розгледіти велич малого в інших. Середня людина заходу, у своєму самовдоволенні, дивитиметься на чайну церемонію, як на ще один приклад тих тисячі й однієї див, які уособлюють для нього химерність і наївність сходу. Він звик дивитися на Японію, як на варварську країну, в той час як вона лагідно насолоджувалася світом, і він став

називати її цивілізованою з того часу, як вона влаштувала криваву бійню на Манчжурських полях. Останнім часом з'явилося дуже багато коментарів у кодексі самураїв, цього мистецтва смерті, яке змушує наших солдатів знаходити радість у самопожертві. Але навряд чи хтось зацікавився Тядо, який значною мірою представляє наше мистецтво життя. Нехай ми краще залишимося варварами, якщо наше прагнення цивілізації має ґрунтуватися на похмурій славі війни. І краще ми зачекаємо на той час, коли належна повага буде надана нашому мистецтву і нашим ідеалам.

Коли Захід зрозуміє чи хоча спробує зрозуміти Схід? Ми, азіати, часто жахаємося сплетіння фантазій, якими нас огортають. Про нас говорять, що ми харчуємось або ароматом лотоса, або мишами і тарганами. Індійські одухотвореність і святість висміюються як невігластво, китайські розважливості і врівноваженість сприймаються як дурість, а японський патріотизм видається фанатизмом. Кажуть навіть, що ми менш чутливі до болю та ран через огрубіння і черствість нашої нервової системи!

То чому б і нам не потішитися і не посміятися з вас? У вас було б більше приводів для веселощів, якби ви дізналися все те, що ми вигадали і написали про вас. Ви були зайняті певними чеснотами, щоб нам заздрити, і були звинувачені у надто яскравих злочинах, щоб засуджувати нас за це. Наші автори в минулому (мудреці, які знали все про все) повідомляли нам, що у кожного з вас є шикарний пухнастий хвіст, який ви ретельно ховаєте під одягом, і що ви часто обідаєте поза домом, отримуючи справжнє задоволення від страви, приготовленої з новонароджених дітей! Більше того, у нас є і більш негативна інформація про вас: ми звикли думати, що ви – найнепрактичніші та найнеподатливіші люди на світі, бо проповідуєте те, чого самі ніколи не практикували.

Однак подібні непорозуміння та неправильні уявлення про вас швидко розвіялися. Торгівля привела європейські мови до багатьох східних портів. Азіатська молодь нині стікається до західних коледжів, щоб здобути сучасну освіту. Наша проникливість не впроваджується глибоко у вашу культуру, але ми принаймні готові вчитися. Деякі з моїх співвітчизників увібрали занадто багато ваших звичаїв і правил етикету, помилково уявляючи, що носіння жорстких комірців і високих шовкових капелюхів означає входження у вашу цивілізацію. Як би не було сумно і гідна жалю така помилка, вона все-таки висловлює нашу готовність наблизитися до заходу навколішки.

На жаль, Захід не виявляє добрих намірів розуміння Сходу. Християнський місіонер приїжджає, щоб повідомити про своє знання, а не сприйняти наше. Убога західна інформація про Схід заснована на рідкісних перекладах нашої величезної літературної спадщини; ваша публіка більше задовольняється порожніми анекдотами, розказаними мандрівниками. Дуже рідко благородне перо (наприклад, Лафкадіо Херна (Якумо Койдзумі) або автора праці "Вузол індійського життя") освітлює східну темряву за допомогою факела щирої зацікавленості.

Лафкадіо Херн (Якумо Койдзумі) (1850–1904) – один із відомих знавців Японії, який присвятив їй найбільш енциклопедично насичені та компетентні праці. Будучи родом із Греції, Херн у юності працював у Дубліні, Новому Орлеані, заробляючи газетними репортажами, перекладами. У 1899 році за завданням редакції він

вирушив до Японії. Там він працював викладачем англійської мови, одружився на японці самурайської крові і взяв ім'я Якумо Койдзумі. За роки життя в цій країні він здійснив безліч чудових перекладів японської класичної літератури, здобувши собі славу японіста.

"Вузол індійського життя" - праця сестри Ніведити (Маргарет Е. Ноубл), присвячений світогляду індійського суспільства, відносинам в індійській сім'ї, становищу жінки в Індії тощо. Книга, була опублікована в 1904 році з передмовою Рабіндраната Тагора та отримала багато видань. У своїй книзі сестра Ніведіта підтримує паніндійський націоналізм та деякі аспекти індійського життя (кастову систему). Вона вказує на історично сформовану в Індії релігійну толерантність мусульман і буддистів. Вважається, що ця книга зробила вагомий внесок у справу здобуття Індією незалежності у зв'язку з тим, що була спрямована проти англійського колоніалізму.

Можливо, я мимоволі видам своє невігластво щодо культу чаю через те, що я надто відвертий. Правило вихованості в Тядо вимагає говорити тільки те, чого від вас очікують, і нічого більше. Але мені й не треба бути чемним послідовником Тядо. Так багато шкоди було вже зроблено через взаємне непорозуміння Нового і Старого Світу, що не потрібно вибачатися за деякі речі заради просування кращого розуміння один одного. Суспільство на початку ХХ століття було б позбавлене споглядання видовища кровопролитної війни, якби росія зійшла до того, щоб дізнатися Японію краще. Які жахливі наслідки відбуваються через зневажливе невігластво європейців щодо східних проблем! Європейський імперіалізм, який підняв абсурдний крик щодо "жовтої небезпеки", не розуміє, що Азія також може пробудити в собі почуття протесту проти "білого лиха". Ви можете сміятися з нас через те, що в нас "занадто багато чаю", але хіба ми не можемо стверджувати, що ви на своєму Заході "не маєте чаю" в конституції?

Давайте захистимо наш єдиний континент від закидання один одного епіграмами. Якщо не виявити мудрість, то наслідки можуть стати набагато сумнішими через постійне бажання завоювати одне одного. Ми розвивалися за різними напрямками, але це не причина, через яку одні не можуть доповнювати інших. Ми створили гармонію, яка слабка проти вашої агресії, але повірте: Схід у певному відношенні багатший за Захід!

Досить дивно, що людство досі збирається за чашкою чаю. Це єдина азійська церемонія, яка здобула всесвітню повагу. Біла людина глузувала з нашої релігії та нашої моралі, але без вагання прийняла цей напій. Культ чаю, поза сумнівами, знайшов своє місце у країнах. Філософська покірність гостя в очікуванні чашки чаю показує, що в цей момент у його душі панує східний дух.

Вперше в європейській писемності з'явився запис про чай із повідомлення одного арабського мандрівника. Він говорив, що після 879 року головним джерелом доходів у Кантоні були податки на сіль та чай.

Марко Поло описує усунення з посади китайського міністра фінансів у 1285 році за його самовільне підвищення податків на чай. Це був період Великих географічних

відкриттів, коли європейці почали дізнаватися дедалі більше про Далекий Схід. Мандрівники Рамузю (1559), Алмейда (1576), Маффено (1588) також згадували про чай. Наприкінці XVI століття кораблі голландсько-індійської компанії привезли перший чай до Європи, а разом і новину, що цей дуже приємний напій виготовляється на Сході з листя чагарника. У Франції чай став відомий з 1636, а на росію був завезений в 1638 році. Англія вітала чай у 1650 році і говорила про нього як про "чудовий китайський напій, схвалений усіма лікарями".

Подібно до багатьох інших добрих речей у світі, пропаганда чаю зустріла на своєму шляху запеклу опозицію. Такі єретики, як Генрі Савілл, відмовилися в 1678 пити чай, вважаючи, що це брудний і низький обряд. Джон Хенвей у своєму "Есе про чай" (1756) сказав, що чоловіки втрачають свою значущість, а жінки – свою красу та миловидність через те, що вживають чай.

Початкова ціна чаю не дозволяла йому стати напоєм для загального вживання і робила його "добрим подарунком для принців та важливих персон". Незважаючи на такі перешкоди, вживання чаю поширювалося з надзвичайною швидкістю. Кавові будинки в Лондоні в першій половині XVIII століття стали чайними будинками – улюбленими місцями для зборів гульвіс і дотепників, які проводили вільний час за "чайними стравами". Напій незабаром став життєвою необхідністю і тому був підданий оподаткуванню. Колоністи Америки мирилися з утиском і пригніченням з боку Англії доти, доки їх терпець не урвався. Їхня боротьба за незалежність розпочалася з того моменту, коли перші ящики чаю були викинуті за борт у Бостонській гавані. З погляду податків чай і у сучасній історії грає значну роль.

У грудні 1773 року англійські колонії у Північній Америці висловили протест проти безмитного ввезення чаю англійцями, що підривало економіку колоній. Колоністи проникли на англійський корабель у порту Бостону і викинули в море партію чаю. Цей епізод боротьби за незалежність увійшов до історії як Бостонське чаювання.

Існує тонкий невловимий шарм у смаку та ароматі чаю, який робить його привабливим. Західні гумористи негайно змішали аромат чаю з ароматом своїх думок, висловивши їх на пакувальному папері: "Чай не має зарозумілості і гордовитості вина, сором'язливості і збентеженості кави, так само як і безневинності какао, що безглуздо посміхається. Тому всім порядним сім'ям, які щоранку жертвують годиною заради чаю та хліба з олією, серйозно рекомендується заради їхнього блага розгортати цей пакувальний папір і розглядати його як частину чайної церемонії".

Англійський письменник Семюел Джонсон намалював свій портрет у вигляді закоренілого любителя чаю, який двадцять років розбавляв свою їжу настоєм цієї чарівної рослини, з чаєм коротав вечори, з чаєм знаходив втіху опівночі і з чаєм зустрічав ранок.

Англійський письменник Чарлз Ламб якось написав, що найбільшим задоволенням для нього було зробити гарний вчинок крадькома, але так, щоб про нього випадково довідалися, бо Тядо є мистецтвом приховування краси, яку можна наважитися виявити.

Це шляхетний секрет спокійного, але ґрунтового сміху над собою, який сам собою філософський. Усіх справжніх гумористів можна назвати філософами чаю – Теккерея, наприклад, і, зрозуміло, Шекспіра. Поети декадансу у своїх протестах проти матеріалізму певною мірою також відкрили шлях Тядо. Сьогодні Тядо проявляється у нашому скромному спогляданні чогось недосконалого, на чому, можливо, Захід та Схід можуть зійтися для взаємної втіхи.

Даоси розповідають, що на початку Дух і Матерія зустрілися у смертельній битві. Нарешті Жовтий Імператор (сонце на небесах) переміг із тріумфом Шухіунга (демона темряви та землі). Титан у смертельній агонії вдарився головою об небесне нефритове склепіння і розбив його на шматки. Зірки втратили свої гнізда, місяць почав безцільно мандрувати серед дикої безодні ночі. У розпачі Жовтий Імператор шукав усюди того, хто зможе полагодити небеса. І тут прямо зі Східно-Китайського моря піднялася божественна Ніука з короною у формі рога, з хвостом дракона та в обладунках з вогню. Вона зварила у чарівному казані веселку з п'яти квітів і з її допомогою знову збудувала небо. Кажуть, що Ніука забула заповнити дві крихітні щілини у блакитному небосхилі. Через це з'явився дуалізм у коханні: дві душі, що мандрують у космосі, ніколи не знаходять один одного в нерухомому стані; але якщо вони з'єднуються разом, то заповнюють собою Всесвіт. Кожен має заново збудувати своє небо надії та миру.

Небеса сучасного людства розбиті внаслідок боротьби за багатство та владу. Світ йде на дотик у темряві егоїзму та вульгарності. Знання купуються з ароматом своїх думок, висловивши їх на пакувальному папері: "Чай не має зарозумілості і гордовитості вина, сором'язливості і збентеженості кави, так само як і безневинності какао, що безглуздо усміхається. Тому всім порядним сім'ям, які щоранку жертвують годиною заради чаю та хліба з олією, серйозно рекомендується заради їхнього блага розгортати цей пакувальний папір і розглядати його як частину чайної церемонії".

Наші несвідомі дії у житті здійснюють постійну зраду наших потаємних думок. Можливо, ми занадто сильно відкриваємо себе в малому, тому що у нас дуже мало великих таємниць. Крихітні інциденти повсякденного життя є об'єктом найвищих філософських думок та поезії. Ми потребуємо Ніуки знову, щоб уникнути великого людського спустошення. Ми очікуємо на здійснення аватари...

Аватар – в індуїзмі зходження божества на землю і його втілення в смертну істоту заради спасіння світу та відновлення чесноти.

А тим часом давайте поп'ємо чаю. Південна спека овиває дерева бамбука, фонтани вирують у танці, шелест сосен чутний у нашому чайнику. Давайте подумаємо про щось нескінченно мале, швидкоплинне і затримаємо на мить свою увагу на гарній нерозсудливості речей. Мріятимемо про нірвану і поринемо в чарівну безглуздість оточуючого.

Глава 2. Чайні школи

Приготування чаю – це мистецтво, і воно потребує руки майстра, який здатний виявити найблагородніші якості цього напою. У нас є хороший і поганий чай, так само як і у вас є хороший і поганий живопис (переважає зазвичай останній). Не існує

єдиного рецепту приготування ідеального чаю, як і не існує правил для створення такого живопису, що належить пензлю Тіціана чи Сессона. Кожна заготівля листя має свій метод, свої специфічні прийоми, пов'язані з водою і теплом. Головне, що в цьому процесі має завжди бути справжня краса. Поет Лі Чилай сумно зауважив: "У світі є три речі, гідні жалю: молодість, яку псує погане виховання, образа хороших картин, які розглядають невігласи, і марнотратство гарного чаю, який неправильно готують".

Шукей Сессон (1504-1589) — японський дзен-буддистський чернець і живописець. Його роботи – приклад класичного розпису тушшю, який був перейнятий японцями від китайських художників.

Чи Чилай — китайський поет періоду правління династії Сун (960-1279).

Подібно до будь-якого мистецтва, приготування чаю має свої школи. Три їх напрями можна розділити за трьома основними способами приготування: кип'ячений чай, обданий окропом чай і настояний чай. Кожен метод приготування напою превалював у суспільстві залежно від духу часу (сучасні любителі чаю належать до останньої школи).

Так само як у Європі в різні історичні періоди віддавали перевагу тим чи іншим маркам вина, так і різні настрої в японському суспільстві визначали перевагу видів чаю та його приготування. Пресований кип'ячений чай, порошок чай, обданий окропом, і листовий настійний чай відображали різний емоційний настрій у китайських імператорських династіях Тан, Сун та Мін. Якщо запозичити термінологію із класифікації мистецтва, можна визначити ці школи чаю як класична, романтична і натуралістична.

Засновником династії Тан (618-907) був феодал Лі Юань. Воєначальник Чжао Куанін заснував династію Сун (960-1279). Усі три століття правління цієї династії пройшли під знаком успішного тиску Китаю на північні степові народи. Потім були три століття монгольського панування. Внаслідок тривалої боротьби в середині XIV століття монголи були вигнані. До влади прийшов один із керівників повстання – син бідного китайського селянина Чжу Юаньчжан, який заснував династію Мін (1368-1644).

Чай – корінний уродженець Південного Китаю, відомий з ранніх часів китайської ботаніки та медицини під різними назвами. Цей напій високо цінували за те, що він міг полегшувати втому, зігрівати душу, зміцнювати волю та покращувати зір. Чай не тільки вживали як напій, але часто застосовували зовнішньо у вигляді пасти, яка пом'якшувала ревматичні болі. Даоси стверджують, що він є важливим інгредієнтом еліксиру молодості та безсмертя. Буддисти широко використовують його для запобігання сонливості та млявості під час довгих годин медитації.

До IV-V століть чай став улюбленим напоєм мешканців долини річки Янцзи. Поети цього періоду залишили кілька фрагментів віршів, у яких виявили своє обожнювання "рідкого нефриту". На той час імператори зрідка самі готували чай своїм міністрам як нагороду за видатні заслуги. Спосіб приготування чаю тоді був примітивним до крайності. Листя варилося на пару, подрібнювалося у ступці, формувалося в пресований брусок і кип'ятилося разом з рисом, імбиром, сіллю, цедрою апельсина, спеціями, молоком і іноді з цибулею! Цей звичай зберігається зараз серед племен Тибету і Монголії, які з цих інгредієнтів готують дуже смачний сироп. Слід зазначити ще й використання шматочків лимону у чаї, що вживали торговці у китайських караванах. Цей факт свідчить про те, що давня методика ще жива.

Знадобилася поява династії Тан, щоб звільнитися від залежності та обмежень, вивести чай з його незрілого стану та призвести до кінцевого ідеалу. Поет Лу Юй в середині VIII ст. став першим проповідником чаю. Він народився в епоху, коли буддизм, даосизм та конфуціанство шукали шляхи взаємного синтезу. Той час вимагав такого символу, який відбивав би всесвітнє і загальне в приватному. Лу Юй побачив у чаї ту гармонію та порядок, які були властиві всій будові світу. У своїй знаменитій роботі "Ча цзін" ("Чайний канон") він сформулював зведення законів про чай та чаювання. З цього часу розпочалося поклоніння чаю.

Китайський поет Лу Юй (733-804) ще дитиною осиротів під час війни. У 3-річному віці він був прийнятий до буддійського монастиря, де й отримав своє ім'я. У 13 років, не бажаючи бути ченцем, він утік із монастиря. У наступні роки бродяжництва він був клоуном, комедіантом, автором п'єс для трупи мандрівних артистів. У 760 році він оселився поблизу Хучжоу, щоб дослідити процес вирощування та приготування чаю. Двадцять років його досліджень закінчилися написанням книги "Ча цзін", виданої 780 року. Пізніше він опублікував іншу книгу про двадцять джерел прекрасної води. Лу Юй став відомим у народі як бог чаю.

"Ча цзін" складається з трьох томів та десяти розділів. У першому розділі Лу Юй

розповідає про природу рослини чаю, у другій – про інструменти для збирання листя, у третій – про селекцію та відбір листя. На його думку, "чайний лист повинен був зім'ятий, як чобіт вершника, вигнутий, як підгрудок вола, і розкритий, як туман, що піднімається з ущелини. Він повинен мати блиск, як гладь озера, зворушений легким вітерцем, і бути вологим і м'яким, як прекрасна земля, щойно полита дощем".

Четвертий розділ присвячений перерахуванню та опису двадцяти чотирьох предметів чайної церемонії, починаючи з мідного триніжка і закінчуючи бамбуковим кабінетом для зберігання всього цього інструменту. Також цікаво простежити у зв'язку з цим вплив чаю на китайську кераміку. Прекрасна, божественна порцеляна, як це добре відомо, з'явилася при спробі відтворити вишукану тінь нефриту. В результаті у майстрів династії Тан вийшов блакитний (на півдні країни) і білий (на півночі) глазурований посуд. Лу Юй вважав, що блакитний колір є ідеальним для чайного сервізу, оскільки він надає додаткову зелень напою, тоді як білий колір порцеляни робить чай рожевим і неприємним (це було пов'язано з тим, що він використовував пресований чай). Пізніше, при династії Сун, почали застосовувати чай у порошок, віддаючи перевагу важкому посуду темно-синього і темно-коричневого кольорів. В епоху Мін насолоджувалися настоящим чаєм у посуді з білої порцеляни.

У п'ятому розділі Лу Юй описує метод приготування чаю, що виключає всі інгредієнти, крім солі. Він дискутує з приводу поширеного питання про вибір води та спосіб її кип'ятіння. На його думку, гірські ключі та джерела є найкращими, річкова вода та вода з джерел йдуть у списку далі. Існують три етапи кип'ятіння води: перший – коли дрібні бульбашки, як риб'ячі очі, плавають поверхнею; другий – коли бульбашки схожі на кришталеві намистинки, що плавають у фонтані; третій – коли вода у чайнику вирує. Плитку пресованого чаю розігрівають на вогні до того стану, поки вона стане м'якою, як рука немовляти. Тоді її подрібнюють у пудру між аркушами тонкого паперу. Сіль додають на першому етапі кип'ятіння, чай – на другому. На третьому етапі кип'ятіння повний ківш холодної води виливають у чайник, щоб осів чай. Потім напій розливають у чашки та випивають. О який нектар!

Про цей напій Ло Тунг (поет періоду правління династії Тан) написав так: "Перша чашка зволожує мої губи і горло, друга знищує самотність, третя досліджує мої сухі нутрощі, щоб в результаті знайти в них п'ять тисяч томів дивних знаків; четверта чашка викликає легкий піт, — всі печалі життя йдуть через пори; з п'ятою чашкою я відчуваю себе очищеним, шоста підносить мене в царство безсмертних, сьома — ах, але я вже більше не можу. Я відчуваю лише подих прохолодного вітру, що піднімається в моїх рукавах".

Глави "Ча цзін", що залишилися, розповідають про вульгарність звичайних методів чаювання, про історичний список найвидатніших любителів чаю, про відомі чайні плантації в Китаї і можливі варіації чайної церемонії. Нажаль ілюстрації приладів для чайної церемонії втрачені.

Поява книги "Ча цзін" стала справжньою сенсацією того часу. Лу Юй став другом імператора Таїсунга (763-779), а його слава та майстерність породили багатьох

послідовників. Деякі сучасники вміли відрізняти чай, приготовлений Лу Юєм, від чаю його учнів. Це вважалося добрим тоном. Ім'я одного мандарина увійшло історію тільки завдяки тому, що він не зміг оцінити чай великого майстра.

У період правління династії Сун ошпарений чай увійшов у моду та створив другу школу чаю. Листя мололося в пудру в маленькому кам'яному млині, а приготовлений чай обдавався гарячою водою та за допомогою маленького вінчика, зробленого з розщепленого бамбука збивався. Новий процес призвів до деяких змін у чайному сервізі та у виборі листя. Сіль була виключена назавжди. Ентузіазм щодо чаю не знав кордонів. Епікурейці змагалися один з одним у відкритті нових різновидів чаю, а регулярні змагання проводилися для того, щоб виявити перевагу одного з них. Імператор Кіа Сан (1101-1124), який був надто хорошим художником та артистом, щоб бути старанним правителем, настільки марнотратно ставився до своїх скарбів, що витрачав їх на рідкісні сорти чаю. Він навіть написав дисертацію про двадцять видів чаю, серед яких особливо оцінив білий чай за його рідкісну та чудову якість.

Ідеал чаю при династії Сун відрізнявся від ідеалу при династії Тан, як відрізнялися і його поняття життя: за династії Сун намагалися актуалізувати те, що попередники намагалися символізувати. Для неоконфуціанського розуму космічний закон не відображався у феноменальному світі, але феноменальний світ був сам собою космічним законом. Концепція даосів, яка свідчить, що безсмертя перебуває у вічних змінах, вплинула на спосіб мислення. Людина була віч-на-віч з природою. Чаювання стало не тільки приємним проведенням часу, але і значущим процесом, мистецтвом життя і одним з методів самореалізації.

Поети писали про силу чистоти, що таїлася в чаї і викликала справжню людську чесноту. На його честь вимовляли хвалебні промови: "Чай наповнює душу, а його делікатна гіркота нагадує про присмак від доброї поради".

Серед дзен-буддистів одного китайського монастиря сформувався ретельно продуманий ритуал чаювання: ченці збиралися перед образом Будди і пили чай з однієї ємності, одночасно дотримуючись священної дії. Це був той самий ритуал дзен, який у XV столітті переріс у Японії у чайну церемонію.

На жаль, раптове вторгнення монгольських племен у XIII столітті, результатом якого було спустошення, руйнування та завоювання Китаю під керівництвом монгольської династії Юань, зруйнувало всі плоди культури Сун. Династія Мін, яка спробувала повернути національну культуру в середині XV століття, була виснажена внутрішніми проблемами, і Китай знову потрапив під іноземне правління маньчжурів у XVII столітті. Манери та звичаї змінили багато і не залишили жодного свідчення колишніх часів. Чай у порошок був повністю забутий. Китайці не змогли згадати форму віночка для помішування чаю, про який згадується в одного з класиків у період правління династії Сун. Чай зараз готується шляхом настоювання листя в окропі, налитому в чайник чи чашку. Причина, через яку Європа не знає про давній спосіб приготування чаю, пояснюється тим, що вона познайомилася з традицією чаювання лише в період правління династії Мін.

Сучасний китайський чай є, безперечно, смачним напоєм, але не ідеалом. Довгі нещастя цієї країни позбавили чай родзинки та пікантності. Він став сучасним і водночас старим – звільненим від ілюзій. Він втратив ту піднесену віру в ілюзії та мрії, які є основою молодості, які надають силу та енергію поетам та мислителям. Чай нині став еклектичним і ввічливо сприймає традиції всього світу. Людина грає, бавиться з природою, але не прагне завоювати її. Цьогорічний листовий чай – просто чудовий напій із схожим на квіти ароматом, але романтика церемоній Тан та Сун не присутня у його чашці.

Японія, яка тісно слідувала стопами китайської цивілізації, знала чай на всіх його трьох стадіях. Вже в 729 році ми читаємо про імператора Шому, який дарує чай сотні ченців у своєму палаці в Нарі. Листя, можливо, були завезені японськими послами з двору Тан і приготовлені за тим способом, що був у моді.

У 801 році чернець Сайхо привіз трохи насіння чайного куща до Японії. Багато чайних кущів були посаджені в наступні століття. Аристократи і священство захоплювалося чайним напоєм.

Чай за методом, поширеним в епоху Сун, з'явився в Японії в 1191 з поверненням ченця Йесаї Зенджі, який їздив до Китаю для вивчення південної школи дзен. Нове насіння, яке він привіз, було вдало вирощене у трьох місцях, одне з яких – округ Удзі поблизу Кіото. Він досі вважається найкращим чаєм у світі. Південна школа дзен поширювалася з величезною швидкістю, а з нею – чайний ритуал та чайний ідеал династії Сун. До XV століття під патронажем сьогунів династії Асікага чайна церемонія була створена повністю. Вона відбувалася як світська вистава. З того часу Тядо повністю утвердився в Японії.

Вживання настоящего чаю у пізнішому Китаї відносно ближче нам, оскільки він став відомий у Японії лише з середини XVII століття. Він замінив порошковий чай у повсякденному споживанні, хоча останній все ще продовжує займати своє місце як один із найкращих видів чаю.

Саме у японській чайній церемонії ми бачимо кульмінацію ідеалів чаю. Успішне протистояння Японії монгольському вторгненню в 1281 дало нам можливість продовжити традицію Сун, яка була так жорстоко перервана в самому Китаї через нашествя кочівників. У нас чай став більш ніж ідеальним напоєм – він перетворився на своєрідну релігію і став частиною мистецтва життя. Напій став втілювати поклоніння чистоті та витонченості. Чайна церемонія стала священним дійством, під час якого господар і гість з'єднувалися, щоб досягти найвищого ступеня блаженства у світському спілкуванні. Чайна кімната була оазисом у похмурій пустелі повсякденного існування, де втомлені мандрівники могли зустрітися, щоб випити із загального джерела та насолодитися бесідою. Церемонія була імпровізованою драмою, сюжет якої був заснований на чаї, квітах та живописі. Жоден колір не повинен був турбувати спокійні тони інтер'єру кімнати, жоден звук не повинен був спотворити ритм речей, жоден жест не повинен був порушити гармонію, жодне слово не мало б розбити єдність обстановки. Всі рухи слід виконувати просто і природно – такими були цілі чайної церемонії. Дивно,

але це часто вдавалося. Тонка філософія лежала за цим: Тядо був перевдягнутим даосизмом.

Глава 3. Даосизм та дзен-буддизм

Зв'язок дзен-буддизму з чаєм є легендарним. Ми вже помітили, що чайна церемонія була наслідком ритуалу дзен. Ім'я Лао Цзи, автора даосизму, також тісно асоціюється з історією чаю. У розділі китайських шкільних підручників про походження звичок та звичаїв написано, що церемонія пропозиції чаю гостю розпочалася з Куан Іня, добре відомого учня Лао Цзи, який запропонував філософові чашку золотого еліксиру. Можна сумніватися у справжності подібних казок, але вони цінні тим, що підтверджують факт раннього використання цього напою даосами. Наш інтерес до даосизму і дзен-буддизму тут полягає головним чином у їхніх ідеях стосовно життя та мистецтва, які втілені в тому, що ми називаємо Тядо.

Переклад завжди несе в собі зміну і, як зауважує один із письменників епохи Мін, у кращому разі може бути лише зворотним боком парчі: всі нитки видно, але неможливо розгледіти ніжності та витонченості кольору та малюнка. І яку з великих доктрин після цього можна пояснити? Стародавні мудреці ніколи не зводили своїх вчень у систематичну форму. Вони говорили парадоксами, бо боялися вимовити правду тільки наполовину. Вони починали з того, що їх брали за дурнів, а закінчували тим, що робили мудрими своїх слухачів. Сам Лао Цзи зі своїм незвичайним і дивним гумором говорив: "Якщо люди з низьким інтелектом чують про дао, вони голосно сміються". І він сам не став би дао, якби з нього не сміялися.

Слово "дао" у дослівному перекладі означає "шлях", "стежка". Це слово

перекладалося по-різному: "дорога", "абсолют", "закон", "природа", "верховний розум", "метод", "звичай". Ці інтерпретації є хибними, оскільки використання терміна даосами відрізняється відповідно до змісту питання. Лао Цзи сам говорив про це таке: "Є річ, яка містить у собі все, що з'явилося до небес та землі. Яка безмовність! Яка самотність! Ця річ залишається на самоті і не змінюється. Я не знаю її назви і тому називаю дорогою. Неохоче я називаю її нескінченністю. Нескінченність – це течія, течія – це те, що зникає. А те, що зникає, може повернутися". Дао – це шлях. Це більше, ніж стежка. Це дух космічних змін – вічне зростання, яке повертається до самого себе, щоб виробляти все нові форми. Він відокремлюється від себе подібно до дракона – улюбленого символу даосів. Він скручується і розгортається подібно до хмар. Про дао слід говорити як про Великий Шлях. Дао – це настрій Всесвіту, а абсолют даосизму – відносність та взаємність.

Насамперед слід пам'ятати, що даосизм та його законний послідовник – дзен-буддизм є індивідуалістичними напрямками духу та способу мислення Південного Китаю. Їм протистоїть комуністичне мислення Північного Китаю, яке знайшло свій прояв у конфуціанстві. Територія між ними така ж велика, як Європа. Вона обмежена двома великими річковими системами – Янцзи та Хуанхе (які є відповідно Середземномор'ям і Балтикою). Навіть сьогодні, незважаючи на кілька століть об'єднання країни, Південний Китай відрізняється за мисленням та віруванням від північного брата, як південні представники Римської імперії відрізнялися від північних. У давнину та у феодальний період, коли спілкування та комунікації були складнішими, ніж зараз, ця різниця була особливо явною. Мистецтво та поезія Півночі та Півдня дихали відмінними один від одного атмосферами. У жителя півдня Лао Цзи та його послідовників, а також у поетів, що оспівували природу Янцзи, був ідеалізм, досить несумісний з етичними поняттями їх сучасників серед північних письменників.

Зачаток даоських роздумів можна знайти задовго до появи Лао Цзи: наприклад, архаїчні записи "Книги змін" передвіщають його думки. Але велика повага до законів та звичаїв класичного періоду в китайській цивілізації, кульмінацією якого стало виникнення династії Чжоу у XI столітті до н. е., довго стримував розвиток індивідуалізму. Тільки із занепадом і роздробленням Чжоуської держави на низку самостійних незалежних царств став можливий розвиток свободи думки. Житель півдня Лао Цзи став найбільшим представником цього нового напрямку. З іншого боку, житель півночі Конфуцій мав на меті зберегти спадкові та родові звичаї. Даосизм неможливо зрозуміти без деяких знань про конфуціанство (як і навпаки).

Ми раніше сказали, що даоський абсолют – це щось відносне та взаємне. У етиці і моралі даоси дорікали і лаяли закони і правила моралі суспільства, оскільки для них "правильне" і "неправильне" були відносними поняттями. Визначення – це обмеження; "зафіксованість" та "незмінність" є термінами, які виражають зупинку зростання. Кузуген сказав: "Мудреці рухають світ". Стандарти моралі породжуються минулими потребами суспільства, але чи завжди суспільство залишається одним і тим самим? Дотримання суспільних традицій постійно вимагає жертвувати індивідуальним перед

громадським. Освіта, з метою підтримувати велику оману, заохочує певний вид невігластва. Людей вчать не бути доброчесними, а вчать як поводитися пристойно. Всі ми злісні, аморальні і порочні через те, що надто вже раціонально усвідомлюємо свої дії і вчинки. Ми вирощуємо свою свідомість, бо боїмося сказати правду іншим. Ми вдаємося до гордості, бо боїмося сказати правду самим собі.

Як хтось може серйозно ставитися до світу, коли сам світ є смішним і безглуздом! Дух торгівлі панує всюди. Честь і цнотливість... Погляньте на самовдоволених продавців добра та істини. Ми можемо навіть купити так звану релігію, яка за загальноприйнятою мораллю благословляє квітами та музикою. Позбавте Церкву її аксесуарів, і що залишиться від неї? Проте всі ці установи процвітають на диво, бо ціни до безглуздя дешеві, — молитва за квиток до неба. Диплом – як показник благочестивого громадянина: за нього можна сховатися, доки реальна непридатність стане відома світу. Чому чоловіки та жінки так люблять рекламувати себе самих? Можливо, це той самий інстинкт, який передався нам із часів рабовласницького ладу?

Мужність і зрілість ідеї лежать не над її силою прориватися крізь сучасну думку, а в її можливості домінувати над наступними діями. Даосизм був активною владою в епоху правління династії Мін — у той самий період об'єднання країни, коли і з'явилася назва "Китай". Треба відзначити взаємний вплив епохи і філософів, математиків, алхіміків, художників і поетів, що належать їй, оспівають природу Янцзи. Не можна ігнорувати тих мислителів, які сумнівалися і задавалися питанням: кінь білий, тому що він по-справжньому білий чи тому, що він так мені бачиться? Жоден з мислителів шести династій не насолоджувався подібно до філософів дзен-дискусіями, що стосуються Чистого і Абстрактного. Крім того, слід віддати належне даосизму за те, що він зробив для формування характеру нації Піднебесної, давши їй здатність до вдосконалення "зворотного боку нефриту".

Китайська історія багата анекдотами, алегоріями та афоризмами, що оповідають, як прихильники даосизму, подібні до принців і самотників, сліпо йшли за різними цікавими моментами свого віросповідання. Якби ми пішли за ними, то посварилися із чудовим імператором, який ніколи б не помер, бо ніколи не жив. Ми могли б іти за вітром з Лі Цзи (Лі Цзи – міфічний китайський філософ), і при цьому він був би абсолютно спокійним, тому що ми самі були вітром. Ми жили б серед повітря зі старим, який мешкав між небом і землею, бо не належав жодному. Стільки гротеску та абсурду, багатства уяви та абстрактних образів неможливо знайти в жодному іншому вченні, крім даосизму.

Але головний внесок даосизму було зроблено у сфері естетики. Китайські історики завжди говорили про даосизм як про "мистецтво існування у злагоді", оскільки він має справу з теперішнім часом – з нами. Саме в нас Бог зустрічається із Природою, а "Вчора" розлучається із "Завтра". Сьогодення – це рушійна нескінченність, законна сфера Відносного. Відносність шукає Регулювання та Пристосування, а Регулювання – це Мистецтво. Мистецтво життя ґрунтується на постійному пристосуванні до всього, що нас оточує. Даосизм приймає все світське таким, яким воно є. На відміну від

конфуціанства та буддизму, він намагається знайти красу в нашому світі скорботи та занепокоєння.

Чудова алегорія епохи Сун про трьох дегустаторів оцту пояснює загальний напрямок трьох доктрин. Одного разу Будда, Конфуцій і Лао Цзи стали перед глечиком оцту – символом життя, – і кожен занурив у нього свій палець, щоб спробувати його смак. Позбавлений уяви Конфуцій знайшов його кислим, Будда назвав його гірким, а Лао Цзи визнав його солодким.

Даоси стверджували, що комедія життя може стати більш цікавою, якщо кожен зберігатиме єдність та згуртованість. Зберегти пропорції речей і поступитися місцем іншим, не втрачаючи своєї власної позиції, все це було секретом успіху в мирській драмі. Ми повинні знати п'єсу цілком, щоб зіграти належним чином свою конкретну роль: концепцію спільного ніколи не варто втрачати в індивідуальній концепції. Це Лао Цзи ілюструє за допомогою своєї улюбленої метафори – вакууму. Він стверджував, що у вакуумі лежить справжня суть. Реальність якоїсь кімнати, наприклад, може бути знайдена у вільному просторі, обмеженому дахом та стінами, але не в самому даху чи стінах. Корисність і придатність глека для води полягає в порожнечі, в яку можна налити воду, а не у формі глека або в матеріалі, з якого він виготовлений. Вакуум є всемогутнім, тому що він є всюди. Тільки у вакуумі можливий рух. Той, хто зможе зробити із себе вакуум, до якого інші вільно входитимуть, стане господарем усіх ситуацій. Ціле завжди може домінувати над окремою частиною.

Ці даоські ідеї значною мірою вплинули на всі наші теорії дій, навіть на теорії фехтування та боротьби. Дзю Дзюцу (японське мистецтво самозахисту та нападу без зброї) зобов'язане своєю назвою трактату "Дао де цзін" (давня назва праці Лао Цзи). У Дзю Дзюцу ми намагаємося виснажити сили противника, не чинячи опору і тим самим зберігаючи свої сили для перемоги у фінальній битві. У образотворчому мистецтві важливість тієї ж ідеї проявляється навіюванням (натяком). Шедевр непереборно приковує увагу очевидців ще до того, як вони фактично стають частиною цього шедевра, і завжди залишає щось недомовлене, даючи тим самим очевидцям шанс доповнити ідею. Осягаючи шедевр, можна заповнити свій духовний вакуум естетичними емоціями.

Той, хто опанував мистецтво життя, є "справжньою людиною" даосів. При народженні він вступає в царство снів, щоб тільки прокинутися по-справжньому у смерті. Він намагається пригасити власну яскравість, щоб поринути в темряву інших. Він іде вперед неохоче, як людина, що переходить струмок узимку. Він шанобливий як гість. Він вагається, як лід, готовий розтанути, він простий, як шматок необробленого дерева. Він порожній, як долина, і безформний, як обурені води. Для нього три скарби життя – це жалість, ощадливість та скромність.

Якщо ми звернемо увагу до дзен-буддизму, то виявимо, що він надає особливого значення даосизму. Слово "дзен" походить від санскритського слова, що означає медитацію. Стверджується, що через посвяту себе медитації можна досягти найвищої самореалізації. Медитація – це один із шести способів, за допомогою яких можна

досягти стану нирвани (звільнення). А послідовники дзен-буддизму стверджують, що Шак'ямуні (Будда) надавав особливого значення цьому методу у своїх останніх навчаннях і заповів його секрет Каш'япі, своєму головному учню. Каш'япі, перший патріарх буддизму, поділився секретом з Анандою, який у свою чергу передав його наступним патріархам, поки секрет не дійшов до Бодхидхарми, двадцять восьмого буддійського патріарха.

Ананда – двоюрідний брат та улюблений учень Шак'ямуні. Протягом усього свого життя він всюди супроводжував Будду як слуга. Переказ стверджує, що після смерті Будди зібралися всі учні на перший буддійський собор. Троє з них, у тому числі Ананда, у пам'яті відтворили все філософське вчення Будди: норми та правила чернечого спільного проживання, дисциплінарний статут, проповіді та повчання (сутри). Так виник буддійський канон "Трипітака" ("Три кошики"; у Стародавній Індії писали на пальмовому листі, яке носили в кошиках). За словами Ананди були складені зведення повчань "Сутрапітака", що стало центральною частиною канону. У традиції дзен-буддизму Ананда вшановується як другий буддійський патріарх. Він часто зображується поруч із Буддою та Каш'япою. Помер Ананда у віці 120 років.

Бодхидхарма (440-528) — легендарний буддійський чернець. Переказ свідчить, що близько 475 року Бодхидхарма прибув з Індії до Китаю, де, мандруючи, почав проповідувати буддизм. Потім він оселився в монастирі Шаолін, де заснував першу школу дзен-буддизму, що включала оздоровчу гімнастику тайцзицюань та бойове мистецтво кунг-фу. Він так послідовно дотримувався принципу споглядання протягом багатьох років, що в нього віднялися ноги. Тому його зображення завжди безногі. Бодхидхарма став першим патріархом китайської буддійської школи дзен.

Перше вчення дзен-буддизму, як нам відомо сьогодні, можна віднести до шостого китайського патріарха Ено (637-713), засновника південного дзен-буддизму, названого так через факт його переважання в Південному Китаї. За ним відразу слідує великий Базо (помер у 788 році), який зробив багато, щоб вчення дзен проникло в життя суспільства Піднебесної. Хіакуджо (719-814), учень Базо, вперше організував дзен-буддійський монастир і створив ритуали та зведення правил, за якими вони існують і досі. У школі дзен з'явилася свобода думки та дій, яка контрастувала з первісним ідеалізмом індійського буддизму. Вже звертається увага на важливість самоконцентрації та необхідність правильного регулювання дихання – головні пункти у практиці медитацій дзен-буддизму. Деякі з найкращих коментарів до книги Лао Цзи були написані послідовниками школи дзен.

Дзен-буддизм, як і даосизм, поклоняється Відносності. Один майстер визначив дзен як мистецтво відчувати Полярну зірку у південному небі. До правди можна дістатись лише через поняття протилежностей. Знову ж дзен-буддизм, як і даосизм, є сильним адвокатом індивідуалізму. Нічого не є реальним та справжнім за винятком того, що стосується роботи нашого власного розуму. Ено, шостий патріарх, одного разу побачив двох ченців, які дивляться на прапор пагоди, що майорів на вітрі. Один сказав: "Це вітер, що рухається"; інший сказав: "Це прапор, який рухається", – але Ено пояснив їм,

що справжній рух створювали не вітер і не прапор, а щось усередині їхньої власної свідомості.

Хіакуйо прогулювався лісом зі своїм учнем, коли заєць втік під час їхнього наближення. "Чому заєць втік від вас?" — Запитав Хіакуйо. "Бо він боїться мене", — була відповідь. "Ні, — сказав вчитель, — тому що у вас є кровожерний інстинкт".

Цей діалог нагадує діалог даосу Соші з другом під час прогулянки берегом річки. "Як смішно рибки граються і насолоджуються у воді!" — Вигукнув Соші. Його друг сказав на це таке: Ти не риба. Звідки ти знаєш, що вони насолоджуються? — "Ти не я, — сказав у відповідь Соші. — Звідки ти знаєш, що я не знаю, що рибки насолоджуються?"

Дзен часто протиставлявся заповідям і правилам ортодоксального буддизму, як і даосизм протиставлявся конфуціанству. Послідовники дзен мали на меті здійснити пряме спілкування з внутрішньою природою речей, розглядаючи зовнішні аксесуари лише як перешкоди для ясного сприйняття Правди. Саме ця любов до абстрактного призвела дзен до переваг чорно-білих зображень на відміну ретельно розфарбованих малюнків класичної буддистської школи. Деякі з дзен-буддистів навіть стали противниками ікон у результаті старання пізнати Будду в собі, а не через зображення.

Ми бачимо, як Танка розбиває дерев'яну статую Будди холодного зимового дня, щоб розпалити вогонь.

"Яке блюзнірство!" — Сказав охоплений жахом чоловік, який стояв поруч. "Я хочу отримати тепло", — спокійно відповів послідовник дзен. "Але ти його не отримаєш від цієї статуї!" — був зловісний закид у відповідь, на що Танка зауважив: "Якщо я не отримаю тепло, то, зрозуміло, це був не Будда і я не вчинив ніякого блюзнірства". Потім повернувся, щоб зігрітися біля доброго вогню.

Особливим внеском дзен-буддизму в західне мислення було визнання ним усього мирського, світського та земного як рівного за важливістю з духовним. Вважалося, що у великій відносності речей було розрізнення у малому і великому, атом мав рівні можливості із Всесвітом. Той, хто шукає досконалості, повинен відкрити у житті відображення внутрішнього світла.

Організація дзен-буддистського монастиря була особливо значущою з цього погляду. Кожному члену громади, за винятком глави, було надано особливу роботу з благоустрою та підтримання порядку в монастирі. Досить цікаво, що новачкам діставалася легша робота, тоді як найшанованіші та передові ченці виконували більш стомлюючі, нудні та грубі завдання. Так був сформований дисциплінарний статут дзен, що будь-яка маленька дія мала робитися абсолютно бездоганно. Таким чином, безліч важливих дискусій проходило під час прополювання саду, чищення ріпи чи чаювання. Весь ідеал Тядо вміщується в цю дзен-концепцію величі та значущості найменших життєвих справ. Даосизм створив основу естетичних ідеалів, а дзен-буддизм застосував їх у практиці.

Глава 4. Чайна кімната

У європейських архітекторів склалася традиція будівництва з каменю та цегли. Японський метод будівництва з дерева та бамбука є в їхніх очах навряд чи настільки

вартий, щоб розглядати його як архітектуру. Нещодавно в одній дискусії я почув, як студент, який вивчає західну архітектуру, із захопленням говорив про видатну досконалість японських храмів. В даному випадку ми бачимо схилення перед нашою архітектурою, і ми навряд чи можемо очікувати, що стороння людина оцінить витончену красу чайної кімнати, оскільки її принципи конструкції та оздоблення повністю відрізняються від принципів Заходу.

Чайна кімната (сукія) не претендує бути не чим іншим, як простим сільським будиночком – солом'яною хатиною, як ми її називаємо. Спочатку слово "сукія" означало "притулок фантазії". Пізніше майстри чаю змінили свою концепцію чайної кімнати, і термін "сукія" став означати "житло порожнечі" та "житло асиметрії". Чайна кімната стала притулком фантазії, бо вся її ефемерна структура надавала їй поетичного імпульсу. Кімната стала житлом порожнечі, оскільки вона була позбавлена будь-яких прикрас та орнаменту за винятком того, що могло задовольнити естетичні потреби на даний момент. Кімнату назвали житлом асиметрії, тому що вона була присвячена поклонінню чомусь недосконалому, в ній цілеспрямовано залишили деякі речі незакінченими, щоб їх домалювала уява. Ідеали Тядо з XVI століття настільки вплинули на японську архітектуру, що її крайня простота, строгість і цнотливість здаються іноземцям практично беззмістовними і нудними.

Перша чайна кімната була плодом творіння Сенно Соєкі, всесвітньо відомого під ім'ям Сенно Рікю, найбільшого з усіх чайних майстрів, який у XVI столітті заснував і довів до досконалості формальності чайної церемонії. Пропорції чайної кімнати раніше були затверджені Дзьово – відомим чайним майстром XV століття.

Сенно Рікю (1522-1591) був видатним майстром чайної церемонії, який продовжив традиції своїх вчителів. Він удосконалив чайний будиночок та розробив принципи створення саду (тягів) та стежки (родзі) біля нього. З численних чайних будинків (тясіцю), які створив Рікю протягом свого життя, до наших днів зберігся лише павільйон Тайан (побудований у 1582 році) у монастирі Мекіан на околицях Кіото. Він розробив етикет для учасників церемонії, визначив характер розмов, які мали створювати настрій відчуженості від повсякденності та прагнення пізнання краси. Рікю першим почав використовувати при чайних церемоніях скромний японський інструмент та посуд замість дорогого китайського. Крім того, він почав заварювати чай у тій же кімнаті, де сиділи гості (раніше це робили в іншій кімнаті). Та й багато інших правил теж ввів він: визначив розмір чайного будиночка в 4,5 татамі (близько 7,5 м²), розробив його дизайн. Якось Рікю запитали, як він досягнув таких вершин майстерності, на що він відповів: "Дуже просто. Кип'ятіть воду, заварюйте чай, домагайтеся потрібного смаку. Не забувайте про квіти: вони мають виглядати як живі. Влітку створюйте прохолоду, взимку – приємне тепло. От і все. Покажіть мені того, хто збагнув усе це, і я із задоволенням стану його учнем".

Спочатку чайна кімната була частиною звичайної вітальні, відокремленої ширмою або перегородкою, і називалася "якої" ("огорожене місце"). Це слово досі застосовується для назви чайних кімнат, які вбудовані у будинок та не є незалежними конструкціями.

Сукія складається з власне чайної кімнати, спроектованої таким чином, що може вмістити не більше п'яти осіб (це число викликає в пам'яті приказку: "Більше грацій, але менше муз"), кухні (міцуя), де миються і виставляються чайні прилади, кімнати (мачіаї), в якій гості очікують запрошення пройти в чайну кімнату, та стежки (родзі) у саду (тягів), яка з'єднує мачіаї із сукію.

Родзі — доріжка, що веде від входу через сад до чайного будиночка (кімнати). Вона викладена природним камінням, що має різні форми та розміри, і виглядає не як штучний тротуар, а як кам'яниста стежка в горах, природно вписуючись у картину чайного саду. Назва "родзі" у буквальному перекладі означає "земля, вкрита росю". За переказами, поява родзі сягає часу правління одного з сьогунів династії Асикага. На шляху до чайного будиночка для сьогуна викладали на траву доріжку з аркушів паперу, щоб одяг правителя не намокнув від роси. Наприкінці родзі, біля входу в чайний будиночок, знаходиться кам'яна криниця, з якої гості беруть воду для обмивання рук перед церемонією.

Чайна кімната не є вражаючою за своїм зовнішнім виглядом. Вона менша, ніж найменший з японських будинків, а будівельні матеріали дають натяк на вишукану бідність. Однак треба пам'ятати, що всі деталі цієї споруди є результатом глибоко продуманої художньої фантазії та опрацьовані з більшою ретельністю, ніж найбагатші палаци та храми. Хороша чайна кімната є більш цінною та розкішною, ніж житлові особняки, через відбір матеріалів та продумане оздоблення. Насправді теслярі, послугами яких користувалися чайні майстри, формували собою глибоко шанований

клас ремісників, чия робота цінувалася не нижче тих, хто виготовляв лаковані кабінети.

Чайна кімната не тільки відрізняється від будь-якого твору західної архітектури, а й сильно контрастує з класичною архітектурою Японії. Наші стародавні дерев'яні будівлі незалежно від того, які вони – світські чи релігійні, не варто зневажати, дивлячись на їх досить скромні розміри. Небагато з них пощадили жахливі пожежі століть, але вони все ще здатні захоплювати нас своєю величчю та багатством. Величезні дерев'яні колони діаметром 0,5-1,0 м та висотою 10-12 м підтримують за допомогою складної мережі дужок величезні балки, які несуть на собі вагу дахів, покритих черепицею. Матеріали та спосіб будівництва хоч і не могли встояти перед вогнем, зате довели витривалість землетрусів та кліматичних умов країни.

Золотий храм та багатоярусна пагода храмового комплексу в монастирі Хорюдзі є гідними прикладами міцності та довговічності японської дерев'яної архітектури: вони вистояли практично неушкодженими понад дванадцять століть. Інтер'єри старих храмів і палаців Японії зазвичай були рясно і багато прикрашені. У храмі Хоодо в ансамблі монастиря Бедоїн (реконструйований у XI столітті з палацу поблизу Удзі) можна побачити балдахіни, виконані з різьбленого і позолоченого дерева, інкрустованого різнокольоровим перламутром, а також дерев'яні скульптури божеств і святих. У замку-палаці Нідзьо в Кіото (побудований на початку XVII століття) можна помилуватися красою та багатством орнаменту дерев'яного різьблення, який за кольором та вишуканими деталями не поступається чудовим орнаментам різьблення по ганчі мавританських майстрів. Пагода Йакудзінші, побудована 1680 року, стала однією з найзнаменитіших, вона є історичною пам'яткою Нарі – середньовічної столиці Японії.

Хорюдзі – буддистський храмовий ансамбль у селі Ікаруга (біля Нарі). Храмовий комплекс розділений на східну та західну частини. У західній частині знаходяться головний храм (кондо) під назвою Золотий храм та пагода, у східній – Храм сновидінь. У комплексі є також гуртожиток ченців, зал для проповідей, трапезна та бібліотека. Золотий храм вважається найдавнішою дерев'яною спорудою у світі і вшановується в Японії як найстаріший храм. Він є одним з небагатьох храмів школи хоссо (відповідної індійської філософської школи йогачара) і входить до семи найбільших храмів Японії. Його будівництво почалося наприкінці VI століття за велінням принца Сетоку і завершилося 607 року. Храм був присвячений Якусі (будді медицини) на честь отця принца. Будівля була вражена ударом блискавки та повністю згоріла у 670 році. До 700 року його відновили. Кілька разів храм ремонтували та перезбирали (на початку XII, наприкінці XIV та на початку XVII століть). Вважається, що через реконструкції у будівлі збереглося лише 20 % оригінальних матеріалів. У Золотому храмі знаходяться статуя Якусі, яка виціліла під час пожежі 670 року, Сереїн (зал проживання душі принца Сетоку), а також знаменита скульптурна тріада Сяка-Нерай (японський варіант Шак'ямуні, Каш'япі та Ананди).

Простота стилю чайної кімнати походить від аскетизму дзенського монастиря, який

відрізняється від буддистського тим, що призначається лише для життя ченців. Його храм не є місцем для богослужіння, поклоніння чи паломництва. Він служить приміщенням, де збираються для дискусій та медитації, і є майже порожньою кімнатою, якщо не рахувати альков (ніші) в центрі, в якому за віктарем розташовується статуя Бодхидхарми (першого патріарха буддистської школи дзен) або статуя Шак'ямуні (Будди) разом з статуями Каш'япі та Ананди (перших патріархів буддизму). На віктарі покладено квіти та ладан на знак вдячності того великого внеску, який свого часу зробили ці мудреці. Ми вже говорили, що був ритуал, який затвердили ченці дзен-буддистського монастиря, що став основою чайної церемонії. Він полягав у послідовному питті чаю з єдиної чаші перед образом Бодхидхарми чи Будди. Слід додати, що віктар дзен-храму став прототипом токономи ("червоного кута") – почесного місця в японській чайній кімнаті, де розміщуються квіти та повчальні малюнки для повчання гостей.

Всі великі японські майстри чаю були послідовниками дзен-буддизму, і їм вдалося ввести його дух у реалії життя. Таким чином, кімната та решта складових чайної церемонії відображають основні постулати дзен.

Площа ортодоксальної чайної кімнати, яка становить 4,5 циновки-татами (7,5 м²), визначена в одній із сутр, де говориться, як Вікрамадія радісно приймає 84 000 учнів Будди в кімнаті такого розміру. Ця алегорія полягає в теорії неіснування простору для істинно просвітлених. Родзі (стежка) у саду, яка веде від маціяї до чайної кімнати, означає перший ступінь медитації – перехід у саму просвіту. Родзі призначена для розриву зв'язку із зовнішнім світом та набуття відчуття повної радості в чайній кімнаті. Поки ви йдете цією стежкою в сутінках вічнозелених рослин саду, ступаючи по нерівностях каменів, викладених серед висушених соснових голок і заростей моху, ваш дух височить над звичайними думками. Ви можете перебувати посеред великого міста і в той же час відчувати себе в лісі, далеко від пилу та шуму цивілізації.

Велика була винахідливість майстрів чаю під час створення цих ефектів спокою, безтурботності та чистоти. Природа відчуттів і почуттів, які виникали під час проходження по родзі, відрізнялася залежно від руки чайного майстра. Деякі, як, наприклад, Рікю, мали на меті викликати у відвідувачі чайного будиночка вищий ступінь самотності. Вони стверджували, що суть родзі міститься у старовинній пісні:

Я заглянув по той бік
І не знайшов ні квітів,
Ні різнобарвного листя.
На березі моря
Стоїть самотній будиночок
У похмурому світлі
Напередодні осені.

Інші, як, наприклад, Коборі Еншію, шукали зовсім іншого ефекту садової стежки, ідея якої висловлена в наступних віршах:

Шум літніх дерев,
Трохи моря

І бліда вечірня луна.

Коборі хотів створити відчуття пробудженої душі, яка все ще залишається в невиразних обіймах минулого, але вже і занурюється в солодку несвідомість м'якого духовного світла в очікуванні свободи, що знаходиться в просторі з того боку родзі.

Коборі Еншіу (1579–1647) жив у період правління династії сьогунів Токугава. В 1604 він отримав у спадок велике феодалське володіння і впритул зайнявся мистецтвом. Він перевершував інших у живописі, поезії, а також у мистецтві ікебани та створення садів. Його найкращі роботи – це проекти садів для імператорських палаців поблизу Кіото, для замків у Осаці. Будучи відомим майстром приготування чаю, Коборі навчав цього мистецтва самого сьогуну. Крім того, йому вдалося вивести багато нових сортів чаю.

Підготовлений таким чином гість безмовно наближався до святих. Якщо це був самурай, він залишав свій меч на вішалці під навісом, оскільки чайна кімната була домом миру та умиротворення. Потім гість низько кланявся і входив у кімнату через маленькі двері заввишки близько метра. Ця процедура була обов'язковою для всіх гостей (як високопоставлених, так і простих) і призначалася для навіювання смирення, скромності та покірності. Порядок входу був такий: поки гості один за одним безшумно входили і займали свої місця в чайній кімнаті, попередньо висловивши повагу картинам і квітам у токономі ("червоному кутку"), інші відпочивали в маціяї, чекаючи своєї черги.

Хазяїн входив у кімнату тільки після того, як усі гості сідали і запановував спокій. Ніщо не мало порушувати тишу, за винятком води, що кипіла в залізному чайнику. Чайник мав приємно співати, оскільки шматочки заліза розташовувалися на дні так, щоб виробляти особливу мелодію. У цих звуках можна було почути і шум водоспаду, і плескіт морських хвиль, що розбивалися об скелі, і шарудіння дощу в бамбуковому лісі, і шелест сосен на пагорбі.

Навіть удень світло в чайній кімнаті було приглушене, оскільки низький навіс даху пропускав досить мало сонячного світла. Весь інтер'єр був помірним і спокійним за кольором, починаючи зі стелі та закінчуючи підлогою. Все наводило на думку про надбання чогось нового, незвіданого. Самі гості ретельно підбирали одяг ненав'язливих кольорів. Чайний сервіз міг здатися бляклим і вицвілим. Лише два предмети контрастували в кімнаті: бездоганно білі бамбуковий ківш та лляна скатертина. Все мало бути абсолютно чистим – жодної порошоківки навіть у темному кутку. Якщо буде знайдено хоч одну, хазяїна не буде визнано майстром чаю. Перше, що потрібно було навчитися чайному майстру, — це вміння наводити порядок: витирати пил, підмітати, мити, чистити. З цього починалося осягнення мистецтва чайної церемонії. При чищенні старовинних металевих речей треба утримуватися від нерозбірливої старанності голландської домашньої господині. Воду, що капнула з вази квітів, не потрібно було витирати, оскільки вона наводила на думку про росу, свіжість і прохолоду.

Згадується історія Рікю, яка чудово ілюструє ідею чистоти, яку мали засвоїти чайні майстри. Рікю спостерігав за своїм сином Шоаном, коли той підмітав та поливав садову доріжку. "Недостатньо чисто", — сказав Рікю, коли Шоан закінчив свою роботу, і

наказав йому спробувати знову. Після години стомлюючої роботи син повернувся до Рікю: "Батьку, тут більше нічого робити. Сходи вимиті три рази, кам'яні ліхтарі та дерева добре политі водою, мох та лишайник світяться свіжою зеленню. Ні гілочки, ні прутика, ні листочка я не залишив на землі". - "Юний дурень, - буркнув чайний майстер, - не так треба чистити садову доріжку". Сказавши це, Рікю увійшов у сад, потряс дерево і розсипав по саду золоте і темно-червоне листя - шматочки осінньої парчі! Рікю вимагав не тільки чистоти, а й краси, природності та натуральності.

Чайна кімната стала притулком фантазії, бо була зроблена майстром чаю так, щоб у її ефемерній конструкції був присутній поетичний дух. Вона не призначалася для нащадків і тому була недовговічною та ефемерною. Думка, що кожен повинен мати свій власний будинок, заснована на звичаї японського синтоїзму, що вказує також, що кожне житло має бути очищено зі смертю його головного мешканця. Можливо, для цієї практики санітарії була якась давня причина. Інший синтоїстський звичай полягав у тому, що новозбудований будинок потрібно надавати для пари наречених. Саме через цей звичай імператорські столиці часто переносили з одного міста до іншого. Дотримання цих звичаїв було можливим завдяки певній конструкції будівель. Адже вся японська архітектура спочатку була переважно дерев'яна, і будівлі можна було легко розбирати і будувати заново. Найбільш стабільні та потужні дерев'яні конструкції, характерні для Китаю, були прийняті в Японії після періоду Нара. Ще пізніший архітектурний стиль, який використовував цеглу та камінь, зробивши перенесення будівель непрактичним.

Період Нара (710-794) в історії Японії розпочався з будівництва першої столиці — Хейдзе (з 728 року називається Нарою) і закінчився її перенесенням в Хейан (пізніше названий Кіото). Особливості цього періоду – прискорена китаїзація японського суспільства, створення перших історичних хронік та розквіт культури, зокрема буддизму та поезії.

Переважання дзен-буддизму в XV столітті наповнило стару ідею більш глибоким значенням, що проявилось в архітектурі чайних кімнат. Дзен-буддизм з його теорією швидкоплинності і нескінченно малого, з потребою у переважанні духовного над матеріальним визнавав будинок лише як тимчасовий притулок для тіла. Будинок був хатиною в дикій місцевості, тендітним, спорудженим за допомогою пов'язаних між собою трав, що росли довкола. Коли трави втрачали свої якості скріплювати, хатина розпадалася і перетворювалася на первозданні відходи. У чайній кімнаті використовувалися звичайні матеріали, які вказували на недовговічність буття: дах, вкритий соломою, тонкі колони, легкі бамбукові підпірки. Вічне і непорушне можна було знайти тільки в дусі, який наповнював цей простий простір, та прикрашав його за допомогою ніжного тонкого світла і робив його витонченим.

Чайна кімната не повинна була будуватися так, щоб задовольняти індивідуальний смак. Це вважалося відступом від принципу "життєвості" мистецтва, яке має бути правдивим для сучасників. Це не означає, що треба ігнорувати вимоги нащадків, але треба вміти насолоджуватися справжнім. Справа не в тому, щоб нехтувати творами

минулих років, а в тому, щоб пристосувати їх до сучасних умов. Конформізм, узгодженість із традиціями та формулами обмежує, сковує вираз індивідуальності в архітектурі. Можна лише оплакувати байдужі імітації європейських будівель, що зустрічаються у сучасній Японії. Ми дивуємося, чому у більш передових європейських націй архітектура настільки позбавлена індивідуальності та повна повторень застарілих стилів. Можливо, зараз у мистецтві ми проходимо через якусь стадію демократизації, в очікуванні появи великого майстра, який затвердить нову династію. Я хотів би, щоб ми більше любили старих майстрів і якнайменше їх копіювали. Казали, що греки тому були великими, що ніколи не запозичали у давніх.

Чайна кімната стала "житлом порожнечі", бо це поєднувалося з даоською теорією про вакуум. У порожню чайну кімнату лише тимчасово поміщалося те, що могло задовольнити і наситити якийсь естетичний настрій. Деякі предмети мистецтва вносилися до неї час від часу, щоб підкреслити красу головної теми розмови. Ми не можемо слухати різні музичні п'єси одночасно, тому що реальне розуміння краси звуку можливе лише за концентрації на якомусь одному мотиві. Таким чином, видно, що принцип декорування чайних кімнат знаходився в опозиції до системи, якою дотримувався Захід, де інтер'єр будинку часто перетворювався на музей. Японцю, що звик до простоти навколишнього простору та частої зміни декоративних елементів, західний інтер'єр, постійно наповнений цілим рядом картин, статуй та іншим декоративним дрібним непотрібом, дає відчуття вульгарного виставлення своїх багатств. Адже щоб постійно насолоджуватися спогляданням шедеврів, потрібне художнє чуття та розуміння. Але далеко не всі, хто живе день за днем серед такого безладдя квітів і форм, які можна часто зустріти в будинках Європи та Америки, мають ці якості.

Чайну кімнату називали житлом асиметрії, і це наводить на думку про інший принцип японського декору. Відсутність симетрії у творах японського мистецтва часто розхвалювалася західними критиками. Це також є результатом вияву даоських ідеалів через дзен-буддизм. Конфуціанство зі своєю глибокою ідеєю дуалізму і північний буддизм із його поклонінням тріаді аж ніяк не протестували проти вираження симетрії. Насправді, якщо подивитися на стародавні бронзові вироби Китаю, його релігійне мистецтво епохи правління династії Тан і твори японських майстрів періоду Нара, ми побачимо постійне прагнення симетрії. Декорування інтер'єрів було спрямоване на суворий порядок, хоча концепції про досконалість даосів та дзен-буддистів відрізнялися одна від одної. Динамічна природа дзен-філософії надавала більшого значення процесу, через який досягалась досконалість, ніж самій по собі досконалості, якій поклонялися даоси. Дзен-буддисти вважали, що справжню красу може відкрити лише той, хто подумки завершить незавершене. Тому в чайній кімнаті кожному гостю надавалася можливість своєю уявою доповнити все те, чого йому не вистачало.

З того моменту, коли дзен-буддизм став основним способом мислення, мистецтво Далекого Сходу цілеспрямовано уникало симетрії, оскільки вона уособлювала не тільки завершеність, а й повторення. Одноманітність дизайну вважалася фатальною для

свіжості уяви. Таким чином, пейзажі та квіти ставали улюбленнішими сюжетами для зображення, ніж людські постаті; останні могли бути присутніми в особистому сприйнятті самого глядача. Зрілість життя та мистецтва полягає у їх можливості до зростання.

У чайній кімнаті страх повторення є постійно. Різні предмети декорування кімнати повинні бути так підібраними, щоб ні колір, ні дизайн не повторювалися. Якщо у вас є жива квітка, то малюнок із квітами неприпустимий. Якщо ви використовуєте круглий чайник, то глечик для води повинен бути гранованим. Чашка з чорною глазур'ю не повинна стояти поруч із цукорницею, покритою чорним лаком. При розміщенні вази з пальником на токомоні будьте обережні і не поставте її точно по центру, тому що тоді вона розділить простір на рівні частини. Колона токомони повинна бути з іншої породи дерева, ніж інші колони, щоб запобігти навіть найменшому натяку на монотонність у кімнаті.

Тут знову японський метод декорування відрізняється від західного методу: у витворах мистецтва чи інтер'єрі західних майстрів спостерігаються симетрично розташовані предмети. У західних будинках ми часто стикаємося з тим, що здається нам марним повторенням. Японцю незрозуміло, як можна говорити з людиною, тоді як його портрет на повний зріст здивовано дивиться зі стіни. Йому цікаво дізнатися, який із них справжній: той, який на картині, або той, хто розмовляє. І японець приходить до цікавого висновку, що один із них є обманом. Скільки разів ми сідали за святково накритий стіл, розглядаючи зображення достатку продуктів на стінах їдальні з таємним бажанням все це спробувати. Навіщо тут ці майстерно намальовані жертви полювання чи ретельно вирізані овочі та фрукти? Навіщо виставляти напоказ сімейні тарілки, які нагадують нам про тих, хто їв із них і вже помер?

Простота чайної кімнати та її свобода від вульгарності роблять її справжнім святилищем, що захищає від прикрих обставин та неприємностей зовнішнього світу. Там і тільки там ми можемо присвятити себе безтурботному поклонінню красі. У XVI столітті чайна кімната дозволяла зробити перепочинок від роботи нещадним воїнам та державним діячам, залученим до об'єднання та реконструкції Японії. У XVII столітті після суворого формалізму династії Токугава з'явилася можливість вільного спілкування художніх умів. Для творців мистецтва зникла різниця між дайміо, самураєм і людиною з народу. Сучасний індустріальний світ робить витонченість дедалі більше недоступною. Чи не потребуємо ми сьогодні чайної кімнати більше, ніж будь-коли?

Дайміо — це японський воїн-феодал. Цей клас з'явився в період, коли імператорська династія була позбавлена реальної влади та країною управляли сьогуні — військові правителі. З 1192 по 1867 в Японії змінилися три династії сьогунів. Васалами сьогунів були князі-дайміо — великі земельні власники. У них у підпорядкуванні були самураї — дрібні власники землі за умов беззастережної участі у всіх військових акціях дайміо.

Глава 5. Розуміння та оцінка мистецтва

Ви чули казку китайських даосів про приручення арфи? Колись давно в ущелині Лунмінь стояло дерево Кірі — справжній король лісу. Воно підняло свою крону високо в небо, щоб говорити із зірками, а коріння – глибоко в землю, переплетивши їх бронзові завитки зі срібними завитками дракона, який жив під землею. І сталося так, що могутній чарівник зробив з цього дерева дивовижну арфу, яку міг приборкати тільки найкращий із музикантів. Довгий час інструмент охоронявся китайським імператором як скарб. Але марні були всі зусилля музикантів, які намагалися по черзі витягти мелодію з її струн. У відповідь арфа виплескувала тільки різкі, грубі звуки — гордовиті і зневажливі. Вона відмовлялася визнавати майстра.

Нарешті прибув Пей Во, принц арфістів. Ніжною рукою він м'яко доторкнувся до струн і тихо почав пестити арфу, ніби намагався заспокоїти норовливого коня. Він співав про природу та пори року, про високі гори та течію води. І всі спогади дерева прокинулися! Солодке дихання весни заграло у його гілках. Воно згадало ранні зливи, що проливались над ущелиною, зрошуючи квітки, які тільки-но розпустилися. Потім почулися мрійливі голоси літа – з його комахами, ніжним дощем, що м'яко барабанить, і голосінням зозулі. А коли загарчав тигр, долина повторювала його заклик. Настала осінь. В пустельну ніч заблищав місяць над покритою інеєм травою. А потім і зима вступила у свої права. Повітря наповнилося вихором сніжинок, що падають на землю. Сильний град з тріском хвищав по гілках зі лютою, шаленою насолодою.

Потім Пей Во змінив тональність і заспівав про кохання. Про те, як по лісу, що шумить, йшов закоханий пастушок, глибоко занурений у свої мрії. А у висоті, як гордовита дівчина, велично пливла біла хмара, та кидала на землю довгу чорну, як розпач, тінь.

Знову Пей Во змінив тональність і заспівав про війну, про брязкіт сталі і про тупіт копит. І арфа зобразила бурю та блискавку, випущену драконом, гучну лавину, що з гуркотом обрушилася на пагорби.

В екстазі монарх Піднебесної запитав Пей Во, у чому його секрет перемоги над арфою. "Ваша величність, – зауважив музикант, – інші зазнали невдачі, бо співали лише про себе. Я ж дозволив арфі самій обрати тему. І я не знаю точно, чи була арфа Пей Во, чи Пей Во був арфою".

Ця історія чудово ілюструє таємницю розуміння та оцінки мистецтва. Шедевр – це симфонія, зіграна на наших почуттях. Справжнє мистецтво – це Пей Во, а ми – арфа. При чарівному магічному дотику чогось прекрасного таємні струни нашої душі прокидаються, ми вібраємо, здригаємось і хвилюємося у відповідь на їхні позиви. Розум розмовляє з розумом. Ми чуємо щось недовомлене, ми пильно вдивляємось у щось невидиме. Майстер викликає у нас ті нотки, про які ми не знаємо. Давно забуті спогади повертаються до нас із новим значенням. Надія, пригнічена страхом, туга, яку ми не наважувалися визнати, висуває на перший план нові відчуття. Наш розум – це лише полотно, на яке художник накладає свої кольори; їхні пігменти – це наші емоції; їхнє чіароскуро – світло радості і тінь печалі. Шедеври зроблені з нас самих, бо ми самі зроблені з шедеврів.

Чіароскуро - в образотворчому мистецтві - розподіл світлотіні, у поезії - контрастне зіставлення.

Співчутливе спілкування умів, необхідне розуміння та оцінки мистецтва, має ґрунтуватися на взаємних поступках. Очевидець, глядач повинен культивувати належне ставлення до мистецтва для отримання від нього віддачі, як і творець повинен знати, як передати сенс, який торкнеться глядача. Коборі Еншіу, майстер чаю та даймію, залишив нам такі пам'ятні слова: "Наближайтесь до великих картин так, ніби ви наближаєтеся до принца". Щоб зрозуміти витвір мистецтва, потрібно розташуватися низько перед ним і чекати затамувавши подих його висловлювань. Відомий критик Санг одного разу зробив таке зізнання: "У молодості я вихваляв майстрів, чиї картини мені подобалися. Але тепер, коли мої судження дозріли, мені подобається те, як майстрам вдається змусити мене полюбити їхні творіння". Варто замислитись над тим, що мало хто з нас докладає зусиль, щоб вивчити настрій майстрів. З нашим упертим невіглаством ми відмовляємося надати їм цю просту люб'язність і, таким чином, часто не бачимо краси, представлені нашим очам. Майстру завжди є що запропонувати, а ми упускаємо можливість насолоди його творінням тільки через те, що не прагнемо зрозуміти його та оцінити.

Для глядача, який сприймає шедевр усією своєю душею, він стає живою реальністю. Майстри стають безсмертними, коли їхня любов і страхи оживають у такому глядачі. Це більше душа, ніж руки, це більше людина, ніж техніка - вони волають до нас. Чим людяніший заклик, тим глибша наша відповідь на нього. Все це полягає в таємному порозумінні між майстром та глядачем. Ось чому в поезії та прозі ми страждаємо і радіємо разом із героєм чи героїнею.

Чикамацу Монземон, японський Вільям Шекспір, висунув як один із головних принципів драматичної композиції: важливість довіри до автора з боку читачів.

Чикамацу Монземон (1653-1725) був великим японським творцем ляльок-маріонеток і драматургом у жанрі маріонеткового театру, що пізніше став відомим драматургом театру кабуки з живими акторами. Він писав п'єси головним чином для театрів у Кіото та Осаці. Усього їм написано 130 п'єс, більшість із яких закінчуються подвійним самогубством закоханих.

Деякі учні Чикамацу представили йому свої п'єси для схвалення, але тільки одна з них привернула його увагу. Це була п'єса, яка чимось нагадувала європейський жанр "комедії помилок", в якій брати-близнюки постраждали через свою схожість та помилку пов'язану з цим. "Ця п'єса, – сказав Чикамацу, – має справжній дух драми, оскільки вона привертає увагу публіки, яка може дізнатися більше, ніж актори. Публіка знає, в чому полягає помилка, і шкодує та співчуває бідним героям на сцені, які наївно та простодушно кидаються назустріч своїй долі та смерті".

Великі майстри як Сходу, так і Заходу ніколи не забувають цінності поради та натяку як способу отримати довіру та увагу глядача. Хто може споглядати і захоплюватися шедевром, не ставлячись з благоговінням до величезного потоку думок, представлених нашої увазі? Наскільки вони близькі та добре знайомі... та наскільки холодні за контрастом, побиті та банальні витвори сучасних авторів! У перших ми відчуваємо теплі виливання людської душі, а в останніх – лише формальне привітання. Поглинений своєю технікою, сучасний автор рідко піднімається вище за себе самого. Він, подібно до музикантів, які марно намагалися приборкати арфу, співають тільки про себе самого. Його роботи можуть бути близькі науці, але вони далекі від людини. У нас в Японії є приказка про те, що жінка не може полюбити чоловіка, який справді порожній, пихатий і самовдоволений, тому що в його серці немає жодної тріщини, через яку кохання може пройти і наповнити його. У мистецтві марносластво і самовдоволення є фатальними для сприйняття та співчуття як з боку творця, так і з боку публіки.

Ніщо так не шанується, як єдність та злагода кровної спорідненості душ у

мистецтві. У момент зустрічі amator мистецтва перевершує себе самого. Одночасно вона існує і її немає. Він ловить швидкоплинне враження Нескінченності, але слова не можуть озвучити його насолоди та захоплення, оскільки у очей немає язика. Звільнений від кайданів матерії, його дух рухається у ритмі речей. Саме таким чином мистецтво стає спорідненим релігії і ушляхетнює людину. Саме це робить шедевр чимось священним. Поклоніння, з яким японці за старих часів ставилися до робіт великих художників, було вражаюче сильним. Чайні майстри охороняли свої скарби як релігійні святині. Доводилося відкривати цілу серію коробок, які знаходилися одна в одній, щоб нарешті дістатись шовкової обгортки, у складках якої й була свята святих. Рідко предмет виставлявся на огляд, та й лише присвяченим.

За часів, коли Тядо мав домінуючий вплив, генерали отримували більше задоволення від подарованого їм у дар рідкісного витвору мистецтва, ніж від великої території землі як винагорода за перемогу.

Багато популярних японських драм засновані на втраті або поверненні відомого шедевра. Наприклад, в одній п'єсі палац правителя, в якому зберігалося полотно великого художника Сессона, несподівано охопило вогнем через недбалість самурая. Вирішивши будь-що-будь врятувати дорогоцінну картину, самурай попрямував у палаючу будівлю. Думаючи тільки про картину, він розрубав свій живіт навпіл за допомогою меча, обгорнув розрізаними рукавами шедевр Сессона і занурив його в рану. Коли вогонь погас, серед тліючих вугіль знайшли наполовину спалене тіло самурая, всередині якого знаходився скарб, незачеплений вогнем. Так, звичайно, такі оповіді дуже жорстокі та жахливі, але вони показують, як японці цінують шедеври і поклоняються їм, а також як віддано служать вірні самураї.

Ми повинні пам'ятати, що мистецтво має цінність лише тоді, коли воно говорить із нами. Це має бути універсальна мова, щоб ми, різні, могли її розуміти і перейматися співчуттям. Але наші умовності, сила традицій, а також природа, спадкові інстинкти обмежують наші можливості сприйняття творів мистецтва та насолоди ними. Наша індивідуальність встановлює у певному сенсі межу розуміння. Наша естетична індивідуальність шукає свою споріднену душу у витворах мистецтва. Правда, з розвитком наше почуття оцінки та розуміння мистецтва вдосконалюється, і ми стаємо здатними насолоджуватися багатьма шедеврами, які раніше нами не були нами визнані. Але, зрештою, ми бачимо лише наш власний образ у Всесвіті – наша індивідуальність диктує спосіб нашого сприйняття. Майстри чаю поміщали в чайну кімнату лише предмети, які суворо підходили під мірку їхнього власного розуміння.

У цьому розумінні варто згадати історію, що стосується Коборі Еншію. Якось його учні зробили йому комплімент із приводу чудового смаку, який він продемонстрував у підборі своєї колекції: "Кожна частина є такою приголомшливою, що навряд чи хтось може ними не захоплюватися. Це показує, що у вас смак кращий, ніж у самого Рікю, тому що його колекцію зміг оцінити лише один очевидець із тисячі". Еншію сумно зауважив: "Це лише доводить, наскільки я банальний. Великому Рікю вдалося полюбити лише ті предмети, які приваблювали особисто його, тоді як я несвідомо

задовольняв уподобання більшості. Істинно, Рікю був одним на тисячу чайних майстрів".

Шкода, що така пильна увага до мистецтва нині не має фундаменту у справжніх почуттях. У нашу еру демократії люди вимагають того, що всенародно визнається найкращим, незважаючи на особисті почуття. Вони хочуть дорогого та пишного, але не вишуканого та витонченого, модного та світського, але не по-справжньому красивого. Для маси людей приносить більше задоволення споглядання ілюстрованих періодичних видань, ніж полотен італійських майстрів Раннього Відродження або японських майстрів періоду правління династії Асікага, якими вони нібито захоплюються. Ім'я майстра для них важливіше, ніж якість його роботи. Як один китайський критик скаржився багато століть тому: "Люди критикують картину зі слуху". Саме недостатність розуміння справжнього прекрасного з боку глядача дає можливість процвітання того псевдомистецтва, з яким ми стикаємося, куди б не повернулися.

Клан Асікага був видатним японським кланом самураїв, які встановили свій сьогунат і свавільно керували Японією з 1335 по 1573 рік. Асікага відокремились від клану Мінамото, отримавши своє ім'я від містечка Асікага. Після того як головне сімейство сьогунів Мінамото втратило владу, Асікага почали правити самотійно.

Інша загальна помилка у тому, що ми плутаємо мистецтво з археологією. Схиляння людства перед Античністю заслуговує на похвалу. Стародавніх майстрів по праву слід почитати за те, що вони відкрили стежку до майбутньої освіти. Той простий факт, що вони пройшли неушкодженими через віки критики і дійшли до нас все ще в променях слави, гідно нашої поваги. Але ми були б дурними, якби цінували їх досягнення лише через те, що їх уже немає в живих. Погано, що ми даруємо квіти схвалення лише тоді, коли художник уже безтурботно лежить у своїй могилі. ХІХ століття, багате на теорію еволюції, створило в нас звичку втрачати видовище індивідуального у видах, підвидах, класах та підкласах. Колекціонер прагне придбати екземпляри, щоб проілюструвати той чи інший період, ту чи іншу школу. Але він забуває, що і єдиний шедевр може навчити нас більшому, ніж величезна кількість посередніх творів цього періоду чи школи. Ми надто багато класифікуємо і дуже мало насолоджуємося. Жертвування естетичним методом на користь так званого наукового методу виставки стало загибеллю багатьох музеїв.

Вимогами сучасного мистецтва не слід нехтувати в жодній із суттєвих схем життя. Воно є мистецтвом, яке справді належить нам: це наше власне відображення. Засуджуючи його, ми засуджуємо і себе. Ми говоримо, що тепер немає мистецтва. А хто за це відповідає? Справді соромно, що, незважаючи на всі наші дифірамби давнім, ми звертаємо так мало уваги на наші власні можливості. Художники, що борються — втомлені душі, що залишаються в тіні холодної зневаги! У нашому егоїстичному столітті, яке натхнення ми можемо їм запропонувати? Минуле може із жалістю подивитися на порожнечу нашої цивілізації. Майбутнє посміється з безпліддя нашого мистецтва. Ми самі руйнуємо красу життя. Як було б добре, якби якийсь великий чарівник із нашого часу створив могутню арфу, чиї струни зазвучали б від дотику його

генія.

Глава 6. Квіти

У напівтемряві весняних сутінків, коли невиразні переливи пташиного щебетання лунали серед гілок, хіба не здавалося вам, що птахи говорять зі своїми друзями про квіти. Безперечно, любов людства до квітів зроста одночасно з любовною поезією. Що інше може краще служити для нас прообразом невинної душі, що розпускається ніж квітка, наївна у несвідомості своїй, запахана у своє мовчання? Коли вперше первісна людина піднесла своїй коханій букет квітів, то вона піднялася над тваринами. Так перейшовши кордон простої природньої потреби, вона стала Людиною. Людина вступила у сферу мистецтва, коли почала осягати неловиму необхідність марного.

У радості чи смутку квіти є нашими постійними друзями. Ми їмо, п'ємо, співаємо, танцюємо та фліртуємо з ними. Ми одружуємося і хрестимо дітей з квітами. Ми навіть не вмираємо без них. Ми поклоняємося богам і ходимо до храму з ліліями, медитуємо з лотосом, атакуємо ворога з трояндою та хризантемою. Ми навіть намагаємось говорити мовою квітів. Чи могли б ми жити без них? Нас лякає думка про мир, позбавлений їхньої присутності. Яку втіху вони приносять хворому, що лежить у ліжку, яке світло блаженства вони приносять у темряву втомлених душ! Їхня безтурботна ніжність вселяє в нас впевненість, як і уважний погляд на дитину повертає нам втрачені надії. Навіть якщо ми вже мертві, вони залишаються сумувати на наших могилах.

Досить сумно, але ми не можемо приховувати той факт, що, незважаючи на наші товариські стосунки з квітами, ми не піднялися надто високо над тваринами. Вовк у овечій шкурі всередині нас скоро покаже свої зуби. Адже недарма було сказано, що

людина у 10 років – тварина, у 20 – божевільний, схиблений, у 30 – невдаха, у 40 – ошуканець та шахрай, у 50 – злочинець. Можливо, людина стає злочинцем через те, що ніколи і не переставала бути твариною? Ніщо не є реальним для нас, окрім голоду. Ніщо не є священним, крім наших власних бажань. Храм за храмом руйнуються перед нашими очима, але один вітвар назавжди збережений, у якому ми підпалюємо ладан головному ідолу – нам самим. Наш бог великий, а гроші є його пророком! Ми спустошуємо природу, щоби принести йому жертву. Ми хвалимося, що ми перемогли матерію, але забуваємо, що саме вона нас і створила. Які тільки звірства ми не робимо в ім'я культури, витонченості та вишуканості!

Розкажіть мені, милі квіти, сльози зірок, що стоять у саду і б'ють своїми головками, співаючи про росу і сонячне проміння, чи знаєте ви про страшну долю, яка на вас чекає? Мрійте і веселіться на ніжному тихому вітерці, поки можете. Завтра безжальна рука зімкнеться у вас на горлі. Ви пізнаєте страждання, тому що вас вирвуть порізно, стеблинка за стеблом, і віднесуть геть від вашого спокійного будинку. Бідолахи, а доля ще може пройти повз вас. Вона може сказати, які ви прекрасні, в той час, як її руки все ще будуть покриті вашою кров'ю. Скажіть мені, чи це доброта? Може бути, ваша доля – бути ув'язненими у волоссі тій, про яку ви знаєте, наскільки вона безсердечна? Або ваша доля – бути бутоньєркою в петлиці у того, хто не наважився б подивитись вам в обличчя, якби ви були людьми? Вашою долею, можливо, стане ув'язнення в якийсь вузький посудині із застійною водою, щоб вгамувати жажливу спрагу, яка попереджає про життя, що згасає.

Квіти, якби ви були на землі Японії, ви могли б колись зустріти страшного персонажа, озброєного ножицями та крихтною пилкою. Він називає себе майстром квітів та претендує на права лікаря. І ви інстинктивно зненавиділи б його, оскільки дізналися б, що лікар завжди намагається продовжити неприємності своїх жертв. Він зріже, зігне і скрутить вас у ті неможливі композиції, які, на його думку, є найбільш прийнятними. Він скривить ваші м'язи і змістить ваші кістки, як будь-який остеопат. Він обпалить вас за допомогою розпеченого вугілля, щоб зупинити вашу кровотечу, і встромить у вас драти, щоб сприяти вашій циркуляції. Він триматиме вас на дієті із солі, оцту, і іноді купоросу. Кип'ячена вода буде вилита на ваші ноги, коли ви, здається, зовсім знепритомнієте. Він буде хвалитися тим, що він зміг зберегти у вас життя на два тижні довше, ніж це було б можливо без цього догляду. Чи не вважали б за краще, щоб вас одразу вбили, коли тільки ви були зірвані? Які злочини ви повинні були вчинити під час вашого останнього втілення, щоб заслужити таке покарання?

Безглузде псування квітів у середовищі західного суспільства є навіть жахливішим, ніж той спосіб, за допомогою якого доглядають східні майстри. Незліченна кількість квітів зрізається щодня в Європі та Америці, щоб прикрасити бальні кімнати та банкетні столи та викинути їх наступного дня. Якщо пов'язати їх усі разом, то цей букет зміг б опоясати цілий континент. Поруч із цією крайньою легковажністю по відношенню до життя провина майстра квітів стає незначною. Він принаймні поважає економію природи, відбирає свої жертви з турботливою передбачливістю і після їхньої

смерті віддає свою повагу до останків. На Заході виставляння квітів напоказ є примхою, капризом на мить, частиною блиску та шику багатства. Куди вони всі подінуться, ці квіти, коли буйні веселощі закінчатся? Немає нічого жалюгіднішого, ніж побачити зів'ялі квіти, безжально викинуті на компостну купу.

Чому квіти були народжені такими гарними і водночас такими нещасними? Комахи можуть вжалити або вкусити на свій захист і навіть найлагідніші тварини боротимуться, коли їх заженуть у пастку. Птахи, чиї пір'я шукають, щоб прикрасити ними якийсь капелюшок, можуть відлетіти від переслідувача. Тварина з дорогоцінним хутром, чию шубу ви носите, може сховатися, почувши наближення мисливця. Нажаль, єдина відома квітка, яка має крила, – це метелик. Усі інші стоять безпорадні перед руйнівником. Якщо навіть вони пронизливо кричать у своїй смертельній агонії, їхній крик ніколи не досягне черствого слуху. Ми завжди жорстокі і безжальні з тими, хто нас любить і служить нам безмовно. Але може прийти час, коли через нашу жорстокість ми втратимо своїх найкращих друзів. Ви не помічали, що дикі квіти стають більш рідкісними і мізерними з року в рік? Можливо, тому, що мудреці сказали їм піти до того часу, поки люди стануть гуманнішими. Можливо, вони мігрували на небеса.

Багато що можна сказати на користь того, хто культивує рослини. Людина з горщиком набагато гуманніша, ніж людина з ножицями. Ми із задоволенням спостерігаємо, як він турбується про воду та сонячне світло, бореться з паразитами, побоюється настання заморозків, тривожиться про повільне розпускання бруньок, захоплюється зростанням здорового листа.

На Сході мистецтво вирощування квітів є одним із найдавніших. Любов поета до улюбленої рослини часто зустрічається у міфах, віршах та піснях. З розвитком кераміки під час правління династій Тан та Сун у палацах з'явилися спеціальні ящики (не горщики) для квітів, прикрашені коштовним камінням. Також призначалася спеціальна прислуга, щоб стежити за кожною квіткою та мити їхнє листя за допомогою м'яких кистей із заячої вовни. В одній із книг написано, що півонію мала поливати гарна дівчина в японському костюмі, а зимову сливу – блідий стрункий чернець.

У Японії одна з найпопулярніших опер, "Хачинокі", складена в період правління династії сьогунів Асикага (1335–1573), заснована на історії про збіднілого лицаря, який у морозну ніч, не маючи дров для підтримки вогню, але бажаючи нагодувати мандрівного ченця зрубав свої дбайливо вирощені рослини. Монах був не ким іншим, як добрим чарівником, і жертва лицаря не залишилася без винагороди. Ця опера все ще викликає сльози японської публіки.

Великі запобіжні заходи вживалися для збереження делікатних бутонів. Імператор Хієнсунд з династії Тан розвішував крихітні золоті дзвіночки на гілках рослин у своєму саду, щоб відлякувати птахів. Саме він навесні вирушав зі своїми придворними музикантами до саду, щоб порадувати квіти приємною ніжною музикою. Незвичайна табличка існує в одному з японських монастирів із Середніх віків. Зроблена для захисту певного чудового виду сливового дерева, вона звертається до нас із жорстоким гумором, властивим воєнному часу. Описавши красу квіток дерева, напис далі

говорить: "Той, хто зріже хоча б одну гілку з цього дерева, поплатиться за це своїм пальцем". От би подібний закон був запроваджений сьогодні проти тих, хто безжально вбиває квіти та псує витвори мистецтва!

Навіть якщо квіти ростуть у горщиках, ми схильні звинувачувати людину в егоїзмі. Навіщо брати рослини з їхніх власних будинків і примушувати їх цвісти серед чужого оточення? Це те саме, що просити птахів співати і розмножуватися в клітинах. Хтозна, що відчують орхідеї, задушені штучним опаленням в оранжереях та теплицях. Може, вони безнадійно прагнуть бодай миттю поглянути на своє звичне південне небо?

Ідеальний любитель квітів той, хто відвідує їх у їхніх рідних місцях, подібно до поетів і філософів, які могли сидіти перед зламаним бамбуковим парканом і розмовляти з ним, або бродити в сутінках серед загадкових пахощів квітучих сливових дерев, або спати так, щоб сні змішувалися зі снами лотоса. Той самий дух рухав імператрицею Комію, однією з найзначніших правителів періоду Нара, коли вона співала:

О квітка!

Якщо я зірву тебе,

Моя рука осквернить тебе.

Стій у луках так само, як ти стоїш.

Я подарую тебе Будді минулого,

Сьогодні та майбутнього.

Коли чайні майстри засновували культ квітів, вони міркували так: "Давайте не будемо надто сентиментальними і марнотратними, а краще будемо більш величними та прекрасними. Ми зустрічаємося з руйнуванням усюди, куди тільки не повернемося: воно внизу та вгорі, ззаду та спереду. Чому б нам не зустріти смерть так само радісно, як життя? Вони двійники, копії одна одної, ніч та день Брахми. Через розпад та руйнування старого стає можливим відновлення. То чому б нам не знищити квіти, якщо через це ми можемо розвинути нові форми, які ушляхетнять ідею світу? Ми тільки попросимо їх приєднатися до нашої жертви прекрасного. Ми загладимо свій вчинок, присвятивши себе Чистоті та Простоті".

Кожен, хто знайомиться з японськими чайними та квітковими майстрами, неодмінно помічає релігійне благоговіння, з яким вони ставляться до квітів. Вони дуже ретельно відбирають кожную гілочку чи паросток для художньої композиції, яку задумали. Вони б зганьбилися, якби відрізали стебло більше, ніж це було необхідно. Варто зауважити, що японські майстри завжди з'єднують листя, якщо є, з квіткою, так як головною метою є уявлення повної краси живої рослини. Цим методи японських майстрів відрізняються від методів квіткових майстрів у інших країнах. Там майстри, як правило, залишають лише стеблинки квітки та бутони, тоді як все інше майстерно ховають у вазі.

Майстер чаю, як правило, виставляє квітку в нішу токомони, яка є "червоним кутом" у чайній кімнаті. І нічого іншого поряд з нею не повинно бути, навіть картини, щоб не перешкоджати враженню від квітки. Вона стоїть там, подібно до принца на троні. І гості вітають її при вході до кімнати низьким укліном ще до того, як адресувати

своє привітання господареві. Коли квітка в'яне, майстер ніжно віддає її річці або дбайливо ховає в землі. Іноді майстри будують пам'ятник квітці.

Для чайних церемоній використовуються квіти, складені у техніці чабану (відгалуження ікебани). Це, як правило, самотня квітка, поміщена в металеву, бамбукову або керамічну (але не скляну) ємність. Природним фоном для квітки може бути предмет образотворчого мистецтва: картина, сувій із малюнком чи висловом.

Мистецтво впорядкування та аранжування кольорів – ікебана – зародилося та розвивалося одночасно з появою Тядо у XV столітті. Японська легенда приписує зачатки цього мистецтва раннім буддистським святим, які збирали квіти, розкидані штормом, і у своїй нескінченній стурбованості за всіх живих істот розміщували їх у посудині з водою.

Вважається, що одним із ранніх adeptів цього мистецтва був великий Соамі – художник при дворі сьогунів Асікага. Його учнем став Сено, засновник видатного роду Ікенобо, який увійшов до літопису майстрів квітів. З удосконаленням чайного ритуалу за Рікю (у другій половині XVI століття) досягло свого повного розквіту та мистецтво ікебани. Рікю та його послідовники, уславлені майстри Одавурака, Фурука Орібе, Койецу, Коборі Еншію, Катагірі Секішію, змагалися один з одним у формуванні нових квіткових композицій.

Але треба пам'ятати, що поклоніння квітам – це лише частина естетичного чайного ритуалу. Упорядкування квітів підпорядковувалося загальній схемі декорування чайної кімнати. Наприклад, яскраві квіти були безжально вислані з неї, а за розпорядженням Секішію білі квітки сливового дерева не використовувалися, коли лежав сніг у саду. Квіти втрачали свою значущість, якщо забиралися з того місця (токомона), яке призначалося спеціально для них, тому що лінії та пропорції цього місця були розроблені, виходячи із загальної обстановки кімнати.

Любов до квітів почалася в середині XVII століття з розвитком квіткового мистецтва. Тепер квіти стали незалежними від канонів чайної кімнати і не знали інших законів, окрім тих, що накладала на них ваза. Стали можливі нові концепції та методи виконання композицій, у результаті виникло безліч шкіл. Грубо їх можна було розділити на два основні напрямки: формалістичне та натуралістичне.

Формалістичний напрямок, очолюваний Ікенобо, мав на меті класичний ідеалізм, який відповідав японській школі живопису Кано. Майстри формалістичної школи практично відтворювали квіткові композиції з декоративних картин художників Сансецу та Цуненобу.

Натуралістичний напрямок взяв в якості своєї моделі натуральну природу, її повнокровну красу, тільки змінивши форми заради вираження мистецької єдності задуму. У роботах майстрів цього напрямку проявилися та ж емоційна виразність і витончена імпульсивність, які були характерні для спрямування укійо-е в японському живописі та графіці, майстри якого з усією достовірністю зняли скромну чарівність природи японської провінції.

Цікаво було б глибше розглянути, чим це зараз можливо, закони композиції та

фундаментальні теорії, сформульовані квітковими майстрами, які керували окрасою двору періоду правління сьогунів Токугава. Тоді б ми дізналися, що будь-яке мистецтво квітів, яке не втілює Лідируючий закон (Небо), Другорядний закон (Земля) і Мирський закон (Людина), є безплідним, незмістовним і мертвим. Ми б дізналися, що для майстрів був також дуже важливим підхід до квітки у трьох різних аспектах: формальному, напівформальному та неформальному. Перший вимагав уявити квітку ніби у величному костюмі в бальній кімнаті, другий допускав просту елегантність денної сукні, а третій дозволяв йому перебувати в чарівній наготі в будуарі.

Наші особисті симпатії більше на боці поводження з квітами чайних майстрів, ніж квіткових, тому що їхнє мистецтво приваблює нас своєю справжньою близькістю до життя. Нам хотілося б назвати школу чайних майстрів натуральною на протизагаду натуралістичним та формалістичним школам квіткових майстрів. Чайний майстер вважає, що його обов'язок закінчується на виборі квітів, і він дозволяє їм самим розповісти свою історію. Увійшовши до чайної кімнати пізньою зимою, ви можете побачити тонку гілку дикої вишні у поєднанні з бутонами камелії. Це луна відступаючої зими в парі з провісником весни. А якщо ви зайдете в чайну кімнату в якийсь спекотний літній день, ви побачите в напівтемряві та прохолоді на токомона єдину лілію у підвішеній вазі: зрошена краплями води, вона ніби посміхається над дурістю життя.

Соло квітів є цікавим, але в ансамблі з живописом чи скульптурою вони приводять у стан захоплення та заціпеніння. Чайний майстер Секішіу одного разу розмістив кілька водних рослин у плоску коробку, щоб це наводило на думку про рослинність озер та боліт. А над цією композицією він повісив на стіні картину Соамі з дикими качками, що летять по небу. Соха, інший чайний майстер, скомбінував вірш про красу самотності на морі з бронзовим пальником для ладану у формі рибальської хатини та кількома дикими квітками з пляжу. Один з гостей зробив запис, що він відчув у цій композиції дихання осені.

Історії про кольори нескінченні. Ми розповімо лише одну. У XVI столітті берізка(в'юнка трав'яниста рослина, з квітами у формі "колокольчика") в Японії була досить рідкісною рослиною. Рікю вирощував її з особливою ретельністю та турботою, і тому весь його сад був увитий цією рослиною. Слава про берізку в саду Рікю дійшла до слуху Тайко, і він висловив бажання побачити рослину. Рікю запросив Тайко на ранковий чай у свій дім. У призначений день Тайко прогулявся садом, але ніде не побачив жодного сліду від берізки. Грунт був вирівняний і посипаний прекрасною галькою і піском. Розгніваний, він увійшов до чайної кімнати, але видовище, яке на нього чекало, повністю змінило його настрої. На токомоні у рідкісній вазі з бронзи стояла єдина берізка – королева усього саду!

Полководець Нобунага Ода в 1573 році скинув останнього сьогуна з династії Асікага і об'єднав під своєю владою близько третини країни. Його найближчим сподвижником у справі об'єднання Японії був Токіціро Кіносіта, відомий в історії як Тайко.

У такі моменти проявляється вся важливість та значущість жертви квітів. Можливо, квіти самі оцінюють свою важливість та значущість у ці моменти. Адже вони не боягузливі, як люди. Деякі навіть пишаються смертю: так, наприклад, квіти японської вишні роблять саме це, коли вільно піддаються вітрам. Деякий час вони парять, кружляють і танцюють, а потім спливають хмарию, що сміється, і ніби шелестять: "Прощай, весна! Ми на шляху до вічності!"

Глава 7. Майстри чаю

Чайні майстри вірили у справжнє, і те, що в мистецтві воно вічне. Вони наполягали на тому, що по-справжньому розуміння та визнання мистецтва можливе лише тоді, коли воно має живий та безпосередній вплив. Тому вони намагалися регулювати повсякденне життя, створюючи в чайній кімнаті атмосферу високої витонченості, вишуканості та досконалості. Вони вважали, що за будь-яких обставин потрібно зберігати спокій і світлість розуму, розмови треба вести так, щоб у жодному разі не порушувати навколишню гармонію. Крій та колір одягу, постава тіла та манера ходити мали виражати індивідуальність та художній смак. Цими елементами не можна було нехтувати: доки людина не зробить себе гарною, вона не має права наближатися до краси. Такою була естетика дзен. І чайний майстер намагався бути чимось більшим, ніж художником – самим мистецтвом. Рікю любив цитувати рядки зі старовинної поеми: "Тим, хто пристрасно бажає лише квітів, я охоче показав би весну у повному цвітінні на вкритих снігом пагорбах".

Насправді чайні майстри багато вклали у мистецтво. Вони здійснили революцію у класичній архітектурі та декорі інтер'єрів, створивши новий стиль, під впливом якого

після XVI століття почали будувати навіть палаці та монастирі. Багатогранний Коборі Еншіу залишив по собі чудові приклади своєї геніальності на імператорській віллі Кацура поблизу Кіото, у замку Нідзе в Кіото, в монастирі Кохоан. Всі відомі сади Японії були сплановані чайними майстрами того часу. Японська майстерність у створенні порцеляни, можливо, ніколи б не досягла своїх висот, якби чайні майстри не подарували їй своє натхнення та фантазію. Виробництво начиння (узагальнене поняття для посуду та приборів) для чайних церемоній потребувало великих витрат енергії та винахідливості з боку майстрів кераміки. Сім печей для випалу та сушіння Еншіу чудово відомі всім учням, які вивчають керамічне мистецтво. Багато текстильних фабрик носять імена чайних майстрів, які розробляли власні кольори та дизайн тканин.

Неможливо знайти хоч якусь область мистецтва, в якій чайні майстри не залишили б сліду своєї геніальності. У живописі та лакованих виробах, здається, зайвим згадувати їх великі заслуги. Одним із найвідоміших майстрів кераміки був художник і чайний майстер Хон-Амі Коецу (1558-1637), який прославився своїми лакованими виробами, а також виробами з кераміки "ракуякі", для яких характерна неправильна поверхня, що зближувала їх із природними формами. Його онуковий племінник Огата Корін (1653-1743) був живописцем, каліграфом, майстром художнього лаку та керамістом. Він розвинув традиції свого дядька відповідно до канонів Тядо. В елементах його школи є життєві сили самої природи, краса світу.

Великий був вплив чайних майстрів на мистецтво, що, своєю чергою, позначилося на реальному житті суспільства. Не тільки в чемній поведінці, а й в організації предметів домашнього інтер'єру відчувалася присутність чайних майстрів. Багато японських делікатесних страв, так само як і манера сервірувати стіл, є їх винаходами. Вони навчили нас носити одяг лише поміркованих, спокійних тонів і наближатися до квітів тільки в належному настрої. Зробивши акцент на любові японців до простоти, вони показали нам красу скромності, смиренності та лагідності. Так, через їх навчання чай увійшов у життя народу.

Той, хто не знає секрету правильного регулювання власного існування в цьому бурхливому морі проблем і турбот, яке називається життям, постійно перебуває у стані страждання та убогості, водночас марно намагаючись здаватися щасливим та задоволеним. Ми сумніваємося і вагаємось у спробі знайти свою моральну рівновагу і бачимо провісників бурі в кожній хмарі, яка пропливає на горизонті. Але радість і краса існують навіть у великих хвилях, тому що вони здатні віднести нас до вічності. То чому б нам не стати частиною їхнього духу чи, подібно до Лі-цзи, не прокотитися на самому урагані?

Тільки той, що жив із красою, може померти гарно. Останні моменти життя великих чайних майстрів були наповнені вишуканою витонченістю, яка їх супроводжувала по всьому життєвому шляху. Намагаючись бути в гармонії з великим ритмом Всесвіту, вони завжди були готові поєднатися з чимось незвіданим.

Остання чайна церемонія, влаштована Рікю, залишиться назавжди як найвища точка його трагічної величі. Довгою була його дружба з Тайко, і велика була шана та

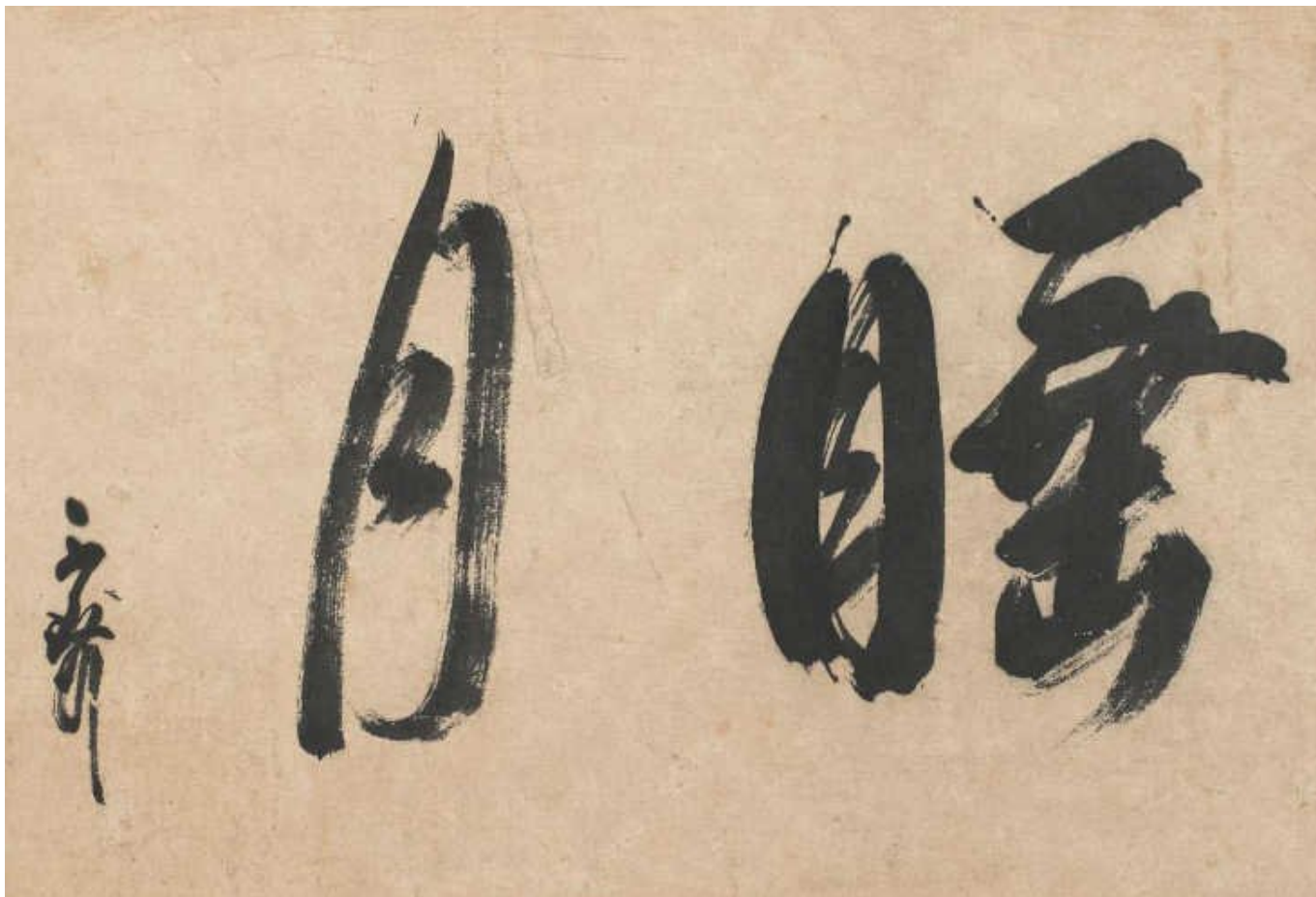
повага, з якими цей великий воїн ставився до чайного майстра. Але дружба з великими світу цього завжди є небезпечною честю. Це був час, повний зради, і люди не вірили навіть найближчим друзям. Рікю не був раболіпним і улесливим придворним, і часто наважувався не погоджуватися з думкою свого лютого патрона. Скориставшись моментом, коли у відносинах Тайко та Рікю встановилися певна холодність та непорозуміння, вороги майстра звинуватили його у таємній змові проти Тайко. Вони нашептали, що фатальну порцію отрути буде передано Тайко з чашкою зеленого напою, приготовленого чайним майстром. Однієї підозри було достатньо для Тайко, щоб засудити Рікю до страти, і ніщо не могло змінити бажання злісного правителя. Тільки один привілей був дарований засудженому: честь померти від своєї руки.

За іншою версією, на честь Сенно Рікю його зображення було розміщено на воротах храму Дайтокудзі в Кіото. Ця честь і принесла майстру загибель: Тайко дуже розгнівався, коли дізнався, що, входячи до храму, пройшов під Рікю, і наказав йому зробити характері.

У день, призначений для самопожертви, Рікю запросив своїх головних учнів на останню церемонію чаю. Сумно та жалобно гості зустрілися у призначений час у критій галереї. Коли вони дивилися на садову доріжку, здавалося, що дерева здригалися, а в шелесті їхнього листя чувся прощальний шепіт господаря. Як урочисті вартові, поважно стояли сірі кам'яні ліхтарі. Хвиля аромату рідкого ладану долинала з чайної кімнати – це було запрошенням увійти. Вони пройшли один за одним і зайняли свої місця. На токомоні лежало какемоно — прекрасний рукопис стародавнього ченця, що розповідає про швидкоплинність всього на землі. Співочий чайник під час кипіння звучав як цикада, що оплакує закінчення літа. Незабаром у кімнату зайшов господар. Кожному по черзі він налив чай, і кожен по черзі випив до дна чашку. Хазяїн зробив це останнім. Відповідно до встановленого етикету, головний гість попросив дозволу оглянути чайне приладдя. Рікю розклав різні предмети перед ним із какемоно. Після того як усі висловили своє захоплення їхньою красою, Рікю подарував по одному предмету кожному з тих, хто зібрався, як сувенір. Собі він залишив лише одну чашку. "Ніколи більше ця чашка, заплямована губами нещастя і невдач, не буде використана людиною", — сказав Рікю і розбив посудину вщент.

Церемонія була закінчена, гості, насилу стримуючи сльози, сказали свої останні слова прощання і вийшли з кімнати. Тільки один учень, найближчий і найдорожчий, залишився і став свідком смерті свого вчителя. Рікю зняв мантию для чайної церемонії і акуратно склав її на татамі. Таким чином, він оголив бездоганно чисту білу посмертну сорочку, яка досі була прихована під мантиєю. Рікю з ніжністю подивився на блискуче лезо меча і звернувся до нього з вишуканими віршами:

Вітаю і радісно приймаю тебе,
О меч вічності!
З Буддою та дхармою
Ти залишався вірним своєму шляху.

Післямова

На перший погляд цей розділ може здатись абсолютно безглуздим: ну що ще можна написати про предмет, який з таким блиском розкрив у першій частині книги великий знавець і майстер чайної теми?! Проте питання у читача неодмінно залишилися, оскільки про деякі речі великий майстер у своєму есе згадав побіжно, а про деякі взагалі замовчав, вважаючи, що далеко не всі іноземці його зрозуміють.

Чай цінували у всіх країнах, куди він потрапляв. Але такого культу чаю, як у Японії, не було у жодній країні, навіть у Англії, де розробили власний чайний церемоніал. Однак йому далеко до японської. Справа в тому, що, беручи участь у чайній церемонії, європеєць ніби здійснює ознайомлення з деякими основними принципами дзен-буддизму і хоч-не-хоч бере участь у релігійному церемоніалі. Що це за принципи?

Насамперед треба знати, що чайний ритуал було розроблено не відразу. Біля витоків поширення чаю стояли японські ченці. З цим напоєм японців познайомив наприкінці XII століття монах Їсаї Зенджі, засновник монастиря в самурайській резиденції в Кіото, за підтримки імператора, якому дуже сподобався китайський напій. У XVI столітті у самурайських колах навіть увійшла в моду гра "Чайне змагання". Чай привозили із різних місць Китаю. Випиваючи чашку чаю, учасники мали визначити його батьківщину. З того часу чай полюбився японцям, чаювання увійшло у звичай. З'явилися постійні чайні плантації в окрузі Удзі біля Кіото. Досі найкращі сорти японського чаю збирають саме тут. У бідняків, які пили чай по-простому, такі турніри та розкіш не прижилися.

Так тривало до XV століття, поки за справу знову не взялися ченці. Чайна

церемонія була зведена на рівень релігійного обряду, в якому брало участь все: предмети, обстановка кімнати, навіть кожен рух, який щось символізував. В основу церемонії чернець Мурата Дзюко поклав принцип вабі – прагнення до простоти та природності, – який протиставлявся пишності самурайських чайних турнірів. На цій основі об'єдналися всі чотири основні принципи чайної церемонії: гармонія (ва), шанобливість (кей), чистота (сей) та спокій (секі).

Надалі чернець Дзео Такено використовував для церемонії спеціальну будову – чайний будиночок (тясіцю), якому відповідно до принципу вабі було надано вигляду селянського глинобитного будинку з солом'яним дахом. Він же ввів у церемонію використання керамічного посуду грубої роботи.

Його учень Сенно Рікю доопрацював чайний будиночок і ввів у практику створення саду (тягіва) та кам'яної доріжки (родзі), що веде через сад до будиночка. Рікю формалізував етикет церемонії, послідовність дій учасників і навіть визначив, які розмови і в який момент церемонії повинні вестися, щоб створювати атмосферу спокою, уникання турбот і прагнення до істини та краси. Нововведення, створені Рікю, надали нового значення "сабі" – принципу вишуканості та краси, також втіленому в чайній церемонії. Обстановка церемонії була спрямована на те, щоб показати не явну красу, що кидається в очі, а приховану, що криється в простих речах, неяскравих фарбах і тихих звуках. Японці кажуть, що "чайна церемонія – це мистецтво втілення витонченості Порожнечі та доброти спокою".

Таким чином, у XVI столітті чайна церемонія досягла досконалості і перетворилася з простого колективного чаювання на міні-виставу, яка в цілому розглядалася як одна з форм духовної практики, де кожна деталь, кожен предмет, кожна дія мали символічний зміст.

У свою чергу, цей ритуал породив такі мистецтва, як ікебана, стиль кераміки в дусі вабі, японські сади, вплинув на розвиток фарфору, живопису, інтер'єру та архітектури японського будинку. Чайний ритуал вплинув на світовідчуття японців, і, навпаки, світовідчуття японців викликало до життя стиль вабі, визначивши розмірений спосіб життя японців та їх смаки. Японці кажуть, що кожен, хто добре знайомий з чайною церемонією, повинен вміти регулювати свою поведінку у всіх випадках життя з легкістю, гідністю та витонченістю.

Чайна церемонія поширилася у всіх верствах японського суспільства. На початку XVIII століття в Японії сформувалася система чайних шкіл. На чолі кожної з них стояв іємото — старший чайний майстер, який керував школою та атестував майстрів, які пройшли в ній навчання. Головним завданням іємото вважалося підтримання незмінності канонізованої традиції чайної церемонії. У школах було розроблено необхідний комплекс вправ, призначених для вироблення навичок чайного майстра. Звичайно, там навчалися всьому, що було пов'язано з організацією та оформленням церемонії, з приготуванням чаю, з підтримкою відповідної бесіди та створенням потрібного настрою. Японські дівчата перед заміжжям брали уроки чайної церемонії, щоб отримати гарну поставу та витончені манери.

Нині також існують різні школи мистецтва чаю, кожна з яких має свої правила, стиль в начинні і т. д. Найпопулярніші з них — Ура Сенке і Омоте Сенке.

Характер чайної церемонії багато в чому залежить від приводу зустрічі, часу дня та пори року. Існує кілька різновидів чайної церемонії, з яких виділяються шість традиційних: нічний, на сході сонця, ранковий, пообідній, вечірній та спеціальний.

Нічна церемонія зазвичай проводиться за місяця. Збір гостей відбувається незадовго до півночі, завершується церемонія не пізніше, ніж за чотири години ранку. Особливістю нічної церемонії є те, що порошок чай готують безпосередньо під час церемонії, перетираючи у ступці чайне листя, і заварюють дуже міцно.

На сході сонця церемонія починається о 3-4 годині ранку і триває до 6 години ранку.

Вранішня церемонія проводиться у спекотні дні, коли ранок ще прохолодний, зазвичай о 6 годині ранку.

Пообідня церемонія починається близько 13:00.

Вечірня церемонія починається близько 18:00

Спеціальна церемонія проводиться з особливих випадків (свято, зустріч друзів).

Вхід у чайний будиночок низький і вузький (завширшки 66 см і висотою 60 см), так що гостям доводиться буквально вповзати через нього. У минулому низький вхід давав ще один ефект: самурай не міг увійти до чайного будиночка з довгим мечем і залишав його зовні. Це також символізувало необхідність залишити за порогом усю агресію, яка долає людину у мирській метушні.

Нині площа чайної кімнати складає колишній стандарт — 4,5 циновки-татамі (1 тата має сторони 90 і 180 см), тобто 7,5 м², хоча бувають кімнати більшого і меншого розміру.

У чайному будиночку може бути досить багато (6-8) вікон різного розміру та різної форми. Як правило, вони розташовані високо і призначені не для того, щоб дивитися назовні, а лише для пропускання в будинок необхідної кількості світла. Іноді, якщо з будиночка відкривається особливо приємний вигляд, рами можуть розсуватись, щоб гості помилувалися красою природи, але частіше вікна в чайному будиночку зачинені.

Внутрішнє оздоблення будиночка дуже просте: стіни оздоблені сірою глиною, щоб відбите ними світло створювало відчуття спокою та знаходження в тіні, а підлога вистелена татамі.

Найважливіша частина будиночка – ніша у стіні (токонома), розташована навпроти входу. У цій ніші перед церемонією поміщаються курильниця з пахощами, сувій із яким-небудь дзен-буддійським висловом, яку чайний майстер спеціально підбирає до кожного конкретного випадку. На другому етапі церемонії в ніші стоїть лише гілочка сезонних квітів у скромній вазі. Жодних інших прикрас у чайному будиночку не допускається, за винятком картини, роботи старого майстра, повішеної на стіні.

У центрі кімнати розташовується бронзове вогнище, на якому готується чай. Перед церемонією вологий попел накладається у вогнище у формі долини з двома горами, а зверху кладуть вугілля та розпалюють вогонь. Осередок – дуже важливий елемент

церемонії і буває двох типів: стаціонарний (ро) у заглибленні в підлозі, яким користуються в холодну пору року, та переносний (фуро) – для теплої пори року. На полиці поруч із осередком ставлять керамічну коробочку з пахощами (кого).

Ще одні двері з чайної кімнати ведуть у своєрідну кухню (міцуйя), де господар та його помічники проводять підготовку до чайної церемонії та звідки вони з'являються по ходу дії.

Усі стадії ритуалу відбуваються у строгому порядку. Для церемонії учасники (як правило, 5 осіб) одягаються в однотонні шовкові кімоно та спеціальні білі шкарпетки, призначені для дерев'яного взуття. У кожного в руці невелике складне віяло (сенсу). Гості збираються в кімнаті для очікування (мачіаї), що знаходиться у протилежного від будиночка кінця доріжки. Там помічник хазяїна (ханто) подає їм ароматизовану гарячу воду. Потім з'являється господар церемонії (тейсю), який запрошує гостей до чайного будиночка. Вони йдуть один за одним спеціальною доріжкою (родзі) крізь напівтемряву саду. Чим ближче до будиночка, тим більше вони віддаляються від суєтного світу. Підійшовши до невеликого басейну із прозорою водою, вони омивають руки та рот.

Потім гості входять до чайної кімнати, сідають у позу сейдза перед входом, кладуть перед собою віяло і уважно оглядають кімнату, спираючись на руки. Потім проповзають на колінах трохи всередину кімнати, встають на ноги і прямують до ніші (токономи). Тримавши перед собою складене віяло, вони виражають захоплення сувою, що висить у ніші. Підходячи до осередку в середині кімнати, гості ввічливо кланяються йому і сідають на татамі навпроти, чекаючи на прихід господаря.

Сейдза – традиційна поза сидіння навпочіпки японською. Має церемоніальний зміст, який багато в чому залежить від суспільного становища, віку та статі. У цій позі сидять так: гомілки ніг лежать на підлозі; стопи та тильні сторони пальців ніг розгорнуті догори; стегна лежать на внутрішніх сторонах гомілок; сідниці лежать на п'ятах; великі пальці ніг або стикаються один з одним, або трохи перекривають один одного (великий палець правої ноги над великим пальцем лівої). Жінки тримають коліна разом, чоловіки зазвичай трохи розводять їх у сторони для стійкості, відповідно до зросту і ваги. Кисті рук, трохи розгорнуті пальцями один до одного, спочивають зверху на стегнах долонями вниз. Лікті трохи відсунуті від корпусу. Спина має бути прямою. Іноді для сидіння використовуються спеціальні подушки (дзабутон). Поза сейдзу є обов'язковою під час чайної церемонії, під час занять традиційними японськими бойовими мистецтвами, і навіть при медитації.

Тільки після того, як гості освоються зі ситуацією, з'являється господар і низьким поклоном вітає присутніх. Він сідає поруч із осередком навпроти гостей. Усі приступають до солодощів (каїсеки). Потім подається їжа на простих дерев'яних тацях (каїсі). Під час подачі їжі прийнято обмінюватись поклонами.

Потім господар запрошує гостей до саду. Після невеликої прогулянки 5–7 ударів гонгу сповіщають про продовження церемонії у чайній кімнаті. Гості покидають сад та повертаються до будинку. У ньому тепер світліше, бо відсунута бамбукова штора за вікном, а замість сувій в ніші стоїть ваза з квіткою.

Починається процедура безпосереднього заварювання чаю (темае) та його подання гостям. Мовчки господар сідає біля вогнища, над яким уже заздалегідь підвішено казанок (кама) з окропом.

Поруч з ним на циновці стоїть підставка з бамбука і деревини (тану), на якій розставляється все необхідне начиння, як правило, старовинної роботи: керамічна піала (тяван — найдорожча реліквія), керамічна баночка для чаю в шовковому мішечку (ложечка для черпання та насипання чаю (тясяку), бамбуковий віночок, яким помішують чай (тясен). Поряд стоять керамічні піали для холодної води та ополіскування, посудина для гарячої води з двома ручками, без носика та з кришкою (міцусасі) і лежить лляна серветка, що сяє білизною. Усі предмети бездоганно чисті.

Господар витирає спеціальною лляною серветкою (тякін) піалу (тяван) та ложечку (тясяку), якою зачерпує чайний порошок. Потім він ополіскує віночок для помішування чаю (тясен) у гарячій воді, яку наливає із залізного казанка (кама), що висить над осередком. Поставивши тяван біля вогнища, господар видаляється і з'являється знову, несучи велику керамічну піалу для зливання води (кенсуй), підставку для кришки (футаокі; буває бамбукова, керамічна або металева) та бамбуковий ківш для наливання води (хисяку).

У Японії є широкий вибір тяван різних розмірів та стилів. Дрібні піали, що дозволяють чаю швидко охолонути, використовуються влітку; глибокі піали використовуються взимку. Тяван часто має ім'я, дане майстром чаю. Окремі чаші використовуються вже чотириста років, але подаються лише у особливих випадках. Кращі тявани виготовлялися вручну, і деякі з них надзвичайно цінні. Окремі дефекти на чаші вважаються особливою перевагою.

Потім він кладе в тяван 3 ложечки порошку зеленого чаю, попередньо розтертого в спеціальній фарфоровій ступці, заливає ковшем гарячої води і помішує віночком, поки чай трохи не загусне. Всі рухи рук і корпусу майстра особливі, воістину церемоніальні, обличчя суворе та нерухоме.

Міцний зелений чай готується з молодого листя чайних кущів, які ростуть вже 20-70 років. Норма чаю для заварювання – 1 чайна ложка порошку на склянку води (25-30 г сухого чаю на 1 л води). Важливою особливістю японського способу є те, що вода при заварюванні чаю повинна мати температуру 70-90 градусів. Час заварювання при цьому не виходить за п'ять хвилин.

Після заварювання чаю господар подає тяван головному гостю. Той кланяється, ставить чашу на долоню лівої руки, підтримуючи правою. Розмірним рухом рук він повільно підносить тяван до рота. Зробивши невеликий ковток, гість оцінює смак чаю. Як правило, він надзвичайно терпкий і ароматний, чому японці надають вирішального значення. Зробивши ще два ковтки, гість витирає пригублене місце спеціальним папером (каїсі) та передає чашу сусідньому гостю, який після кількох ковтків відправляє її далі. Пройшовши колом, тяван повертається до господаря. Одна чаша розрахована на трьох гостей. Процедура проходження кола займає трохи більше 10 хвилин. Розмов у другому дійстві не ведеться. Усі сидять у чинних позах, у строгих

парадних шатах. У цілому процес чаювання є дуже тривалою церемонією.

Закінчується ритуал так: коли гості випивають весь чай, господар споліскує тьяван і тьясен, знову протирає тьяську та виливає повний ківш холодної води у котел із окропом. Це означає, що церемонію закінчено. Залишилося тільки оглянути тьяську та тьяіре, що гості й роблять передаючи їх один одному. Тут господареві адресуються питання про походження та найменування начиння: часто шовковий мішечок і бамбукова ложечка є витворами мистецтва. На цьому закінчується офіційна частина церемонії.

Помічник господаря каже гостям, що вони можуть прийняти вільнішу позу (що суворо заборонено під час церемонії). У кімнату вносять приладдя для куріння, але насправді навряд чи хтось палить у чайній кімнаті: вони просто символізують більш невимушену обстановку.

Гостям знову подають солодощі – сухі цукрові цукерки (хігасі). Після цього відбувається нова церемонія, під час якої заварюють рідкий чай (усуті). Тепер кожному гостю подають окрему чашу, а сам чай набагато менш міцний і набагато приємніший на смак. Сама церемонія проходить приблизно так само, як і попередня, основна відмінність у тому, що замість тьяіре чай подають у нацуме (округлій дерев'яній баночці, покритій лаком). Якщо гостей багато, то господар заварює чай лише для першого та другого гостя, а для інших його заварюють на кухні помічники. До речі, за каноном має бути четверо гостей, але насправді це дотримується далеко не завжди.

Після закінчення церемонії гості дякують хазяїну та розходяться. Господар спостерігає за їхнім відходом через відчинені двері чайної кімнати.

Таким чином, чаювання по-японськи є не гастрономічною реальністю, а ритуальним груповим дійством. Воно має глибоке історико-філософське коріння загальнонаціональної культури Японії і є одним із видів мистецтва. Філософія Тядо, що сформувалася в Японії в XVI столітті, з часом набула популярності в Америці та Європі. Японські філософи пояснюють причину популярності Тядо тим, що люди втомилися від механічної цивілізації та шаленого ритму життя. А коли життя стає надто суєтним, хочеться заспокоєння, свободи для душі. Якщо слідувати чайному етикету, то поведінка та манери людини врівноважуються, до неї повернеться відчуття краси. Ось чому в наш час не обійтись без культури чаювання.

Звісно, чайна церемонія у Японії – не щоденний ритуал, але японці п'ють чай частіше в звичайній побутовій обстановці, ніж роблять описане вище чайне дійство. У повсякденному житті вони віддають перевагу зеленому, але іноді вживають і чорний. Примітно, що японці та китайці п'ють чай кілька разів протягом дня до їжі, тоді як європейці п'ють його після їжі.

В якій воді заварювати чай

Здавна люди, які знали толк у чаї, величезне значення надавали воді, в якій його готували. До нас дійшло безліч зауважень на цю тему: наприклад, гірська вода вважається кращою, річкова – середньою, колодязна – найгіршою.

Дослідження останніх років підтверджують давні оцінки. Джерельна вода, профільтована через гірські породи та пісок, стає прозорою, а вміст мінеральних

речовин та оксидів у ній значно знижується, що робить її м'якою. Чай, заварений на такій воді, має досконалий колір, аромат і запах.

Дошова, водопровідна, озерна чи річкова вода є жорсткою, тобто у ній багато двовуглекислого кальцію та двовуглекислого магнію. Але оскільки при кип'ятінні більша частина домішок, що містяться в ній, розпадається або осідає, утворюючи накип, вода також стає м'якою. Така вода, принаймні, не зіпсує хороше чайне листя.

Однак у містах водопровідна вода після очищення та дезінфекції часто містить велику кількість іонів хлору та має специфічний хлористий запах. Тому якщо використовувати для заварювання чаю водопровідну воду, то краще відстоювати її протягом дня, щоб з неї вивітрився запах хлору, або користуватися фільтром для очищення води.

Колодязна вода, особливо вода з глибоких колодязів, не підходить для заварювання чаю, тому що в ній багато мінеральних речовин (кальцію, фосфору) та оксидів. При заварюванні на поверхні чаю утворюється тонка плівка, яка псує колір і смак чаю.

Кажуть, що чай не можна заварювати окропом, бо вітамін С легко розпадається за високої температури. Проте японські дослідники показали, що окріп руйнує вітамін С тільки трохи.

Заварювання чаю киплячою водою значно збільшує кількість цінних речовин, що виділяються з чайного листя і коефіцієнт їх розчинності. Відповідні експерименти показали, що за один і той же час з листя чаю, завареного окропом, виходить майже в 3 рази більше корисних речовин, ніж з чаю, залитого водою нижчої температури. Тому чай дає більш виражений аромат та смак.

Чайний фенол, амінокислоти, кофеїн та цукри є важливими складовими, від яких залежить якість чайного листя та смак чаю. Досліди, проведені китайськими вченими, показали, що з підвищенням температури їх вміст у чайному розчині зростає. Усі ці речовини, крім цукрів, дають найбільший коефіцієнт розчинності за нормальної температури 90—100 °С. Таким чином, використання окропу для заварювання чаю збільшує вміст цінних ферментів в напої і робить чай міцнішим.

В якому посуді заварювати чай

У Китаї досі при заварюванні чаю віддається перевага керамічному посуду. Деякі заварюють чай (особливо взимку) прямо в термосі, вважаючи, що це запобігає його охолодженню. Але від постійної високої температури погіршуються колір, аромат та смакові якості чаю. Деякі заварюють чай в емальованому посуді, вважаючи, що його можна підігріти, коли захочеться, або тримати на слабкому вогні. Проте емаль погано пропускає повітря, що впливає на смак напою, а чай, поварившись, виділяє занадто багато таніну. При вбиранні в стінки травного тракту танін може вступити в реакцію з харчовими білками і осісти в травному тракті, пригнічуючи апетит та негативно впливаючи на травлення, аж до запорів.

Найкраще заварювати чай у чайниках із червоної глини, оскільки вона дуже добре пропускає повітря. У холодну погоду такий чайник зберігає тепло, а у спеку оберігає чай від скисання. З часом чайник стає все більш гладким і набуває витонченості

старовини, а аромат чаю, що заварюється, стає більш вираженим і вишуканим, аж до того, що навіть налитий в чайник окріп набуває ніжного слабкого запаху чаю. Сьогодні більшість любителів чаю віддають перевагу чайникам з фіолетової глини, яка відома як абсолютно антитоксичний матеріал. Оскільки використання чайників із глини цього сорту продовжує життя, вони високо цінуються серед любителів чаю. Фаянс, порцеляна, скло не відрізняються особливими перевагами, але й не псують смаку чаю, тому досить поширені у побуті.

Переклад підготував Zubik, спеціально для чайного ком'юніті України (instagram @zubik.jpg)